

Katonai réteg

Hogy a XVI. századtól kezdődően a Magyar Királyság és Európa elitjének helyzete ellentétes irányba mozdult el, az éppen annak köszönhető, hogy a törökök által folyamatosan veszélyeztetett területek magyar birtokos urai magánhaderejük megszervezésével, váraik, kastélyaik, udvarházaik megerősítésével a hatalom egyre erősebb pilléreivé váltak. Így, míg a kontinens egyre több országában kiépülőben volt az abszolutizmus rendszere, addig Magyarországon a főurak katonai hatalmuk létrejöttével társadalmi és politikai értelemben is egyre nagyobb befolyásra tettek szert.¹ Nem csoda hát, hogy a korszak leggazdagabb földesurainak, dominuszainak famíliáiban a katonai szervitorok kiemelt jelentőséggel bírtak. Nem volt ez másképpen ecsedi Báthory István esetében sem, akinek katonai szolgálatot teljesítő szervitorai közül többen az országbíró főemberei közé emelkedtek. Ugyan Báthory birtokainak túlnyomó része nem közvetlenül a hódoltsági határ mentén helyezkedett el, mégis, a felső-magyarországi országrész pozíciójából adódóan az országbíró jószágai állandó hadi veszélynek voltak kitéve a törökök, tatárok vagy éppen hajdúk betörései, fosztogatásai által.² A hatékony védelem megszervezése így Báthory számára nem csupán azért volt kulcsfontosságú, mer országbírói és főispáni tisztet viselt, de azért is mert, a térség leggazdagabb földbirtokosa is ő volt.

Mindazonáltal az országbíró katonai szervitori körének teljes körű feltérképezése a megfelelő források és alap kutatások híján lehetetlen vállalkozás. Miután sok esetben csak szórványadatok állnak rendelkezésre, dolgozatom megírása során csupán azokra, illetve az ország egyéb területeiről – elsősorban a Nyugat-Dunántúlról – származó párhuzamokra támaszkodhattam.³ Már ezek is elegendőnek bizonyultak azonban ahhoz, hogy körvonalaiban kirajzolódjon ecsedi Báthory István famíliájának katonai szervitori rétege.

¹ VARGA 1981. 8. p.

² Ez utóbbi különösen érzékenyen érintette az országbírót. Az 1601. január 13-i Szatmár vármegyei nemesi közgyűlésen, Domahidán nyilvánosságra hozták a hajdúkról szóló határozatot, melynek értelmében ecsedi Báthory István, mint a megye főispánja vállalta a „tolvaj módra csavargó” hajdúk megfékezését, „gonoszáguk kiirtását”. A helyzet súlyosságát jelzi, hogy az ügy elintézéséhez Szabolcs vármegye „nemessége egyetemének egyesített erejét” és saját katonái segítségét is felajánlotta. SZSZBML IV. A. 501. a. fol. 93-94. A hajdúkról szóló határozat magyar fordítását lásd: BALOGH 1986. Az országbíró hajdúkkal való kapcsolatához adalékokat szolgáltatnak még a végrendelet kiszólásai is, példaként: „Az udő igen haborru, az e iozagom pedig mindeneknek inkab puztitatik az en uram hadatoll, az en iambor zolgalatomnak ez az bechölleti es recompensaya.” VADÁSZ 2002. 27. p.

³ Gondolok itt elsősorban Iványi Emma Libercsey Mihályról szóló munkájára (IVÁNYI 1984) és a Batthyány Ádám monográfiában szereplő katonai szervitorok bemutatására (KOLTAI 2012).

Az ecsedi Báthoryak birtokai és a felső-magyarországi főkapitányság

Ahhoz, hogy az ecsedi Báthory Istvánnál katonai szolgálatot teljesítők személyéről, jelentőségéről és kapcsolatrendszeréről bármiféle képet lehessen alkotni, elengedhetetlen a Báthory-birtokok, illetve az azon fekvő várak jelentőségének felvázolása.

Az ecsedi Báthoryak birtokairól, vagy azok egy részéről számos összeírás áll rendelkezésre a Báthory Istvánt megelőző és az őt követő évekből is, a család utolsó sarjának hivatalviselési idejéből azonban mindezidáig csak egy ilyen conscriptio került elő.⁴ Épp ezért a Báthory-javak összegzésére a legkézenfekvőbb forrás az országbíró végrendelete lehet. Miután Báthory István tudatában volt annak, hogy halálával a család ecsedi ága fiágon kihal, mindent megtett azért, hogy az akkor már az uralkodó parancsából Ecsed körül ólálkodó kamarai emberektől megvédje birtokait.⁵ Így 1603-ban kelt végrendeletében vagyonának rendkívül részletes és pontos leírását készítette el. Ebből kiderül, hogy Báthory Istvánnak nem kevesebb, mint tizenhárom vármegyében voltak birtokai, melyeknek zöme természetesen Szabolcs és Szatmár megyében volt megtalálható.⁶ Mindenképpen figyelemreméltó azonban, hogy az országbíró az ecsedi központtól olyan távol eső uradalmakat is bírt, mint a Pozsony vármegyei Dévényvár, vagy a Somogy vármegyei Babócsa.⁷ Különösen fontos ezt hangsúlyozni annak fényében, hogy ezeknek a váraknak az élén Báthory földesúri családjának igen fontos tagjai álltak.

A Báthory-vagyon törzsét adó Szabolcs és Szatmár vármegyei birtokok kapcsán áll a rendelkezésre a legtöbb járulékos adat. A szabolcsi javakat tekintve a vármegyében készült, 1598-as összeírás alapján a 3398 szabad és 1201 hódolt ház közül 482 tartozott a Kállay családhoz, míg 351 a Báthoryhoz.⁸ Érdekesség, hogy e szerint az összeírás szerint az egyes birtokosokat nézve 225 házával Báthory István csupán harmadik volt a leggazdagabbak birtokosok sorában, és őt nem csak Forgách Zsigmond, de saját szervitora, az alországbíró Szokoly Miklós is megelőzte a maga 263-ával. A szatmári javak nagy része Ecsed tartozéka volt, a végrendelet alapján ezek név szerint: Kisecsed, Fábiánháza, Szentmárton, Szoldobágy,

⁴ A szóban forgó összeírás 1603. március 4-i keltezésű, és Báthory Miklós 1569-es ecsedi javait, Ecsed várának tartozékait, azok jövedelmeit ismerteti úgy, hogy az adatokat kiterjesztették 1602-re is. UC fasc. 13. nr. 3.

⁵ Báthory István körültekintő alapossága nem volt ok nélküli. Ahogy a végrendelet lábjegyzetében Vadász Veronika is rámutat (VADÁSZ 2002 59. p.), az utód nélküli főúr birtokai visszaszálltak volna a koronára, így a királyi kamara igyekezett a vagyont minél előbb lefoglalni. (Az uralkodó nevében eljáró Mátyás főherceg már 1600 márciusában intézkedett a Szepesi Kamaránál, erről lásd: ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn RN. 67. Konv. 1600. március fol. 533 mikrofilmen: W 1713). A kamarai emberek elszántságát jelzi, hogy még az ecsedi várkapitányt is megvesztegették, hogy azonnal értesítse őket Báthory haláláról (TAKÁTS 1926 129-130).

⁶ A birtokok ismertetéséhez lásd: 1. számú melléklet.

⁷ Vadász Veronika a végrendelet lábjegyzeteiben Babócsát a Közép-Szolnok vármegyében található településsel azonosítja, miután azonban Rajcsányi Ádám elenchusában a Somogy vármegyei Babócsa szerepel, én inkább hajlok erre a megoldásra. Erre lásd: MOL I 22 nr. 43. 26. p.

⁸ BOROVSKY

Mérk, Vállaj, Börvény, Kálmánd, Nyírvasvári, Szaniszló és Encsencs.⁹ Mindezekből kitűnik, hogy Báthory valóban hatalmas és kiterjedt birtoktestei igazgatása és összetartása nem lehetett egyszerű, és a katonai védelmen túl gazdasági területen való jártasságot igényelt, következésképp a két feladatkör Báthory szervitori körében gyakran összefonódott.

Ecsedi Báthory István birtokainak túlnyomó része a végvárrendszer stratégiaiilag egy különösen fontos területén, a felső-magyarországi főkapitányság határain belül helyezkedett el. Az országbíró kapcsolatát a kassai főkapitánnyal pedig nem csupán azért fontos megvizsgálni, mert vagyonos földesúrként a törökkel szembeni védekezés tekintetében is jelentős szerep hárult rá, hanem azért is, mert ez alapján lehetséges meghatározni katonai szerepvállalását, és így szervitoraiának feladatait is.

A XVI. századi török elleni védelmi rendszer Magyarországon szervezetileg két típusú, egymást részben átfedő főkapitányságból állt: a Haditanácstól függő végvidéki és a rendi jellegű, országos, majd 1563-tól kerületi generalátusságból.¹⁰ A kerületi főkapitányok, illetve a végvidéki generálisok hatásköre és posztja azonban a Magyar Királyság bizonyos területein nem vált el egymástól. A védelmi rendszer ilyen speciális helyzetű színtere volt a felső-magyarországi főkapitányság is, ahol már a kezdetektől egy személy irányította a végvárakat, és így a mezei és a rendi hadakat is.¹¹ Az Erdélyi Fejedelemség és Lengyel Királyság vonzáskörében fekvő Felső-Magyarország a század különösen fontos védelmi övezetének számított. Így ecsedi Báthory István főispánságának húsz évében a kassai székhelyű főkapitány posztját döntően császárhű német, vagy olasz származású tisztek töltötték be (köztük a magyar történelem olyan ismert személyiségei, mint Hardegg Ferdinánd, Teuffenbach Kristóf, Giorgio Basta vagy Giacomo Barbiano Belgiojoso), és Préspostváry Bálint volt az egyedüli magyar, aki helyettesenként, vagy rövidebb időközökre teljes értékű főkapitányként megkapta a tisztséget.¹² Ez a jelenség azzal is magyarázható, hogy a felső-magyarországi generalátus nem csak a török veszéllyel szemben védte az országot, de az 1570-es évekre kiépített, Szatmár központú tiszántúli főkapitányság révén az Erdélyi Fejedelemség felől érkező támadásoktól is.¹³ A kassai generális alárendeltségében

⁹ Ezeken túl az ecsedi vár „tartománya” volt még a Szabolcs vármegyei Gyulaj és Máriapócs, valamint a Bihar vármegyei Nagyléta. Lásd: VADÁSZ 2002 73. p. Ecsed tartozékairól lásd még: UC fasc. 13. nr. 3. és UC fasc. 13. nr. 4., ezek szerint ide sorolhatók még Nyírbátor, Matolcs, Nyíregyháza, Majtény és ecsedi Báthory István kedvelt tartózkodási helye, Tagy is.

¹⁰ Erről részletesebben lásd: PÁLFFY 1996, PÁLFFY 1997 illetve PÁLFFY 2010 150-151. p.

¹¹ PÁLFFY 2010 153. p.

¹² Lásd: PÁLFFY 1997

¹³ KENYERES 2001 168. p. illetve PÁLFFY 2010 154. p.

működő szatmári kapitány a régió végvárait (Kálló, Kisvárd, Szatmár, Ecsed) és a hatásköre alá eső vármegyéknek a hadügyét is irányította.¹⁴

Mindezekből kitűnik, hogy ecsedi Báthory István szempontjából a Bécs által irányított felső-magyarországi főkapitánysággal való viszonyrendszer rendkívül fontos volt, és behatárolta az országbíró katonai szervitorainak lehetőségeit és mozgásterét is.

Ecsedi Báthory István katonai szervitorai

Ecsedi Báthory István valószínűsíthetően – kiváltképp a felső-magyarországi főkapitányság különleges helyzetének ismeretében – nem viselt katonai tisztséget, így csupán mint főispán vezethette hadba a vármegyék nemességét.¹⁵ Ahogy azonban azt ő is leírta meditációiban, a korszak, melyben élt a „*sok izzó háború*”¹⁶ korszaka volt, ameddig pedig „*az Istentől adatott vékony és kevés*”¹⁷ ereje engedte, és a köszvény végleg ágyhoz nem kötötte, a harcokban személyesen is jelen volt.

Legfényesebb hadi sikereit a hosszú török háború első szakaszában, az úgynevezett „szináni háborúban” aratta, ahol vezető szerepet vállalt a Gömör megyei Szabátka lerohanásában, a Fülek pozíciójából adódóan kulcsfontosságú romhányi csatában illetve Hatvan ostromában.¹⁸ Az 1593. november-decemberi hadjárat nem csupán dicsőséget hozott az országbíró számára, de vagyona gyarapodását is, hiszen ennek során jutott Buják is Báthory István birtokába.¹⁹ Báthory utolsó hadi vállalkozása a tragikus kimenetelű, 1596-os mezőkeresztesi csatában való részvétel volt.²⁰

Ezt megelőzően azonban, a szabolcs-szatmári térség, illetve saját birtokai védelmében is ki-kitört váraiból, hogy a törökök dúlását megelőzze, illetve rabokat ejtsen. Ezekre a portyákra pedig nem csupán a tőle hivatali függésben álló szervitorai kísérték el, de a családjának olyan tagjai is, mint a hozzá rokoni szálakkal kötődő Telegdy Pál.²¹ Ecsedi Báthory István tekintélyét jelzi, hogy több ízben is felszólította Telegdyt, hogy készítse fel szolgálait különböző, általa vezetett hadi vállalkozásokra, és barátja rendszerint eleget is tett a

¹⁴ PÁLFFY 2010 154. p.

¹⁵ Kérdéses, hogy országbírói tiszteből adódóan volt e valami még

¹⁶ Meditációk 32. p.

¹⁷ Vadász 2002 53. p.

¹⁸ Erről lásd Istvánffy, Baranyai Decsi, Illésházy, Szepsi Laczkó, szakirodalomban Tóth Sándor László

¹⁹ Vadász 2002 73. illetve 75. p. Bujákkal kapcsolatban ecsedi Báthory István a végrendeletében megemlíti, hogy még korábban a leányági rokonaira hagyta (Vadász 2002 67. p.). Az erről szóló irat 1600. február 11-én kelt, lásd: esterházy fasc a rep 25 nr 117. Az Esterházy család levéltárának repositórium anyaga tartalmazza Várday Kata reverzális levelét is: esterházy fasc a rep 25 nr 119.

²⁰ Vadász 2002 53. p.

²¹ Két vitéz 24-25. p.

főúr kéréseinek.²² Habár egyértelműen nem bizonyítható, véleményem szerint ezek az események is azt bizonyítják, hogy Báthory dominuszi szerepe a nála intézményi függésben szolgáló személyeken túl kiterjedt közvetlen környezete olyan nemesi családjaira is, akiknek szüksége lehetett az országbíró oltalmára – az erdélyi birtokaikat elvesztett, és menekülni kényszerülő Telegdyek pedig éppen egy ilyen család lehettek.²³

Ecsedi Báthory Istvánnak a térségben állandósuló hadi helyzet miatt szüksége volt jól védhető várakra. A források tanúsága szerint az 1580-as évek elején még az ő birtokában volt Ónod is, hiszen 1582. február 16-án az országbíró ebbe az erősségbe kért fizetést, 75 lovasra és 60 gyalogra.²⁴ A végrendelet név szerint említi az ónodi vár korszakbeli parancsnokát, Putton Andrást²⁵ és udvarbíróját, Danóci Istvánt is.²⁶ Ónodot Prépostváry Bálint 1592-ben már „vitézi renddel megerősített” erősségként írta le Károlyi Mihálynak.²⁷ Valójában a szerényebb erőt képviselő Ónod²⁸ 1576-ban már biztosan a bányavidéki és felső-magyarországi végvidék várai közé tartozott, majd az 1582-es jegyzékekben nem szerepelt,²⁹ hogy aztán 1593-ban újra végvárként tűnjön fel.³⁰

Igen érdekes ecsedi Báthory István Somogy-megyei birtokainak sorsa is.³¹ Az országbíró végrendeletében említést tesz Babócsa váráról, melynek kapitánya a XVI. században a Hont és Bihar vármegyei nemesi család, a Verebélyiek egyik tagja volt.³² Rajcsányi Ádám közlésének köszönhetően pedig ismeretes még a zákányi vár és mezőváros esete is, melyet Imreffy János zálogosított el 1598-ban a Nádasdyaknak.³³ Ez pedig egyben az utolsó olyan adat is, mely Báthory Istvánt Somogyhoz köti, hiszen az 1600.évi hadjárat során Kanizsa és több más erősség mellett Babócsa is török kézre került, így a Báthoryak végleg kiszorultak a vármegyéből.³⁴

Habár Babócsa, mint az egyik utolsó Somogy vármegyei uradalom elvesztése minden bizonnyal rosszul érintette ecsedi Báthory Istvánt, legfontosabb dunántúli bástyájára, a Pozsony vármegyei Dévényre élete végéig támaszkodhatott. Csakúgy, mint a vár kapitányára,

²² Erről elsősorban lásd: Két vitéz, 152. p. és 160-161. p.

²³ Telegdy Mihály árulása, meg Várdai Kata és Telegdy Pál házassága

²⁴ Erről lásd: ÖStA Hoffinanz-Ungarn r. Nr. 44 Konv. 1582. február fol. 156-157, mikrofilmen: W 1630.

²⁵ TÓTH PÉTER: BORSOD VÁRMEGYE KÖZGYŰLÉSI ÉS TÖRVÉNYSZÉKI JEGYZŐKÖNYVEI I. 1569–1578

²⁶ Vadász 2002 35. p.

²⁷ Idézi Régi magyar gen. 359. p.

²⁸ Csorba 194. p.

²⁹ Pálffy 1995 138. p.

³⁰ Loebl 28. p.

³¹ Úgy jutottak Somogy megyei birtokokhoz, hogy összeházasodtak a Marczaliakkal még ezer éve.

³² Nagy XII. 146. p.

³³ MOL I 22 nr. 43. 26. p.

³⁴ Borovszky

Baý Mihályra, aki már Báthory István nagybátyjának és nevelőjének, Báthory Miklósnak idején is ezt a tisztséget viselte.³⁵ A ludányi Baý család Szabolcs vármegyében jelentős birtokokkal rendelkezett,³⁶ de egy 1594-es portális összeírás alapján Mosonban is volt földtulajdonuk.³⁷ Baý Mihály neje czoborszentmihályi Czobor Erzsébet volt. Frigyükből egy Zsuzsanna nevű lány született, akinek a házasságkötése révén apja halála után Dévény vára a Keglevicsekre szállt,³⁸ noha 1590-ben Baý még esküt tett arra, hogy ecsedi Báthory István halála esetén a várat Báthory nőági rokonaira hagyja, hacsak addig az országbíró másként nem rendelkezik felőle.³⁹ Baý tehát az 1590-es években Dévényt csak szolgálata fejében, Báthory földesúri familiájának tagjaként birtokolhatta, de a vár sorsának ismeretében feltételezhető, hogy azt később dominusza véglegesen ráhagyományozta.

Baý Mihály egyfajta közvetítő személyként működhetett az országbíró és az udvar között, amit mi sem bizonyít jobban, hogy Báthory egy alkalommal Perekey Miklós királyi kúriai ítélőmester társaságában a Prágában tartózkodó Rudolf császárhoz küldte a dévényi kapitányt.⁴⁰ Baý Mihály összetett feladatköréről tanúskodnak Báthory István Pálffy Miklóshoz írt levelei is. Az egyikben elhunyt pattantyúsa helyére keresett újat az országbíró, és mint a levélből kiderül, Baý Mihály feladata lett volna a „*jámbor tudós*” ágyús fellelése.⁴¹ A másik levél szerint Baý Mihály és Báthory ítélőmestere 1600 januárjában az országbíró megbízásából keresték fel Pálffy Miklóst.⁴²

Baý Mihály ráadásul nem csupán az országbíró ügyeiben járt el. Fennmaradt két levele is, melyek közül a korábbi tartalma szerint 1593 decemberében Károlyi Mihály, mikor bizonyos ügyben királyi jóváhagyásért folyamodott az uralkodóhoz, hozzá fordult segítségért és tanácsért.⁴³ A második levél, melyet szintén Baý Mihály írt a szatmári kapitányhoz, Melith Pálhoz, hasonló ügyekben való eljárásról számol be.⁴⁴

Báthory István felső-magyarországi birtokainak két fontos vára Csicsva és Füzér volt. A Varannó mellett található csicsvai vár azért is volt különösen kedves Báthory számára, mert annak falai közt töltötte gyermekéveit.⁴⁵ Ennek megfelelően végrendeletében is említést tett a

³⁵ Nagy I. 88. p. Rajcsányinál is szerepel dévényvári kapitányként 1588-ban. MOL I 22 nr. 43. rajcsányi küdex 27.p.

³⁶ Borovszky

³⁷ Arrabona 39. 2001. 305. p.

³⁸ Az a fura netes oldal

³⁹ NRA Fasc. 597. Nr. 13.

⁴⁰ Vadász 2002 51.

⁴¹ Slovensky Narodny Archiv, Archiv rodu Pálffy: A 1.L.3.F 3.Nr.105.

⁴² Slovensky Narodny Archiv, Archiv rodu Pálffy: A 1. L 3. F 3. Nr. n.

⁴³ Károlyi III. 585-586. p.

⁴⁴ Zichy Missiles 2767.

⁴⁵ Zoványi Századok 214. p.

várról, illetve annak tiszttartójáról és főporkolájáról, Zegi Benedekről.⁴⁶ A szöveg tanúsága szerint Csicsván tizedesek, drabantok, gyalogosok és udvarbíró is szolgált.⁴⁷

Füzér várára Perényi Gábor halálát követően a környékbeli nemesek között igen nagy igény mutatkozott, ám az erődítmény és a hozzá tartozó birtokok sorsa igazából már akkor eldőlt, mikor Báthory Miklós és György 1569-ben adománylevelet szereztek a várra.⁴⁸ Füzér körül azonban ezután sem csillapodta az indulatok, ami jórészt ecsedi Báthory István hatalmaskodó tiszttartójának, Bácsmegyei Gáspárnak volt köszönhető.

Bácsmegyei, aki Báthory feltétlen bizalmát élvezte – hiszen az országbíró végrendeletében főtestamentumosának jelölte⁴⁹ – egy Rozsályi Kun lánnyal kelt egybe, beházasodva ezzel egy vagyonos szatmári családba.⁵⁰ 1589-ben Bácsmegyei már mint füzéri tiszttartó jelenik meg a forrásokban, és ekkortól kezdve folyamatosan számos panasz érkezett miatta Báthoryhoz. Az első jogsértés 1589 márciusában esett, mikor a regéci uradalom tiszttartója elküldte embereit Vágásra, hogy behajtsák azt a régi búzaadósságot, amelyet még Mágóchy Gáspár adott Thernyei György deák jobbágynak. A regécieket ekkor Bácsmegyei Gáspár meglövéldöztette és szálláshelyükről kivonszoltatva megverette a füzéri jószág népével és Réthei Péter radványi jobbágyaival. A regéciek közül tizenegyet elfogatott és Füzérbe zárt. Minthogy az eset nem Báthory birtokán történt, Bácsmegyei jogtalanul járt el, és ezért a regéci uradalom tulajdonosa, Rákóczi Zsigmond elégtételt követelve fordult az országbíróhoz.⁵¹

Még ugyanebben az évben Bácsmegyei Pethő István környékbeli nemes – és Báthory egy későbbi bizalmas embere – házáat is megtámadta embereivel. Ezt követően, karácsony másnapján pedig ismét a regéci birtokot sújtotta, és az ottani jobbágyok közül fogatott el többet, akiket csak Pálházán engedett el.⁵²

Ugyanakkor 1589-ben már Báthori István sérelmeiről is értesülhetünk, aki amiatt panaszkodott, hogy Rákóczi emberei az ő szepsi jobbágyaitól 61 hordó bort vették el.⁵³ A két uradalom közti villongás még hosszú évekig elhúzódott. Így Rákóczi Zsigmond az 1600-as években is többször tiltakozott Báthori Istvánnal, a füzériek és regéciek közti helyzet miatt, és hogy emberei közül néhányan még mindig Füzéren vannak kegyetlen fogságban.⁵⁴

⁴⁶ Vadász 2002 87. p.

⁴⁷ Vadász 2003 87. p.

⁴⁸ Feld – Cabello 66. p.

⁴⁹ Vadász 2002 ????

⁵⁰ Éble XXV. Rozsályiakra: Borovszky, megnézni Nagy Ivánt is!!

⁵¹ MOL Magyar Kamara Archívuma

⁵² Feld – Cabello 67 – 68. pp.

⁵³ Feld – Cabello 67-68. pp.

⁵⁴ Simon 116. p. Példaként lásd: NRA Fasc. 628. Nr. 52.

A Báthory-birtokok központja és az országbíró legkedveltebb tartózkodási helye – egyben legjelentősebb erődítménye – Ecsed volt. A vár már 1576-ban is a törökellenes védelmi rendszer része volt,⁵⁵ és még 1593-as adatok is ezt a státuszt erősítik meg.⁵⁶ Ez utóbbi összeírás szerint a várban 50 királyi gyalogos zsoldos és száz lovas katona szolgált, így e tekintetben Ecsed jelentősége Kállóhoz és Szatmárhoz volt hasonlítható.⁵⁷ Minthogy végvárról van szó, feltételezhetnénk, hogy a katonák zsoldját az udvar finanszírozta. Más sugallnak azonban Szamosközy István sorai, melyek szerint Báthory azzal indokolta, hogy nem volt hajlandó az udvarnak kölcsönt adni, hogy a király „jóvoltából” már így is sokat kell költenie katonákra: *„ű felsége szükségében mindenkor bizonyos számú népet kell tartanom, melyre sehonnan semmi fizetésem nincsen, hanem az mit ez hitván puszta jószágomból gyűthetek.”*⁵⁸

Ecsed a kortársak leírása szerint már-már bevehetetlen erősségnek számított.⁵⁹ Erről tanúskodik Draskovich György kalocsai érsek 1586. június 18-án a Habsburg főhercegnek írt levele, melyben kifejtette álláspontját Ecsed várának helyzetéről. Véleménye szerint Báthory István lengyel király tervei közt nem szerepelt Ecsed megostromlása, de ha szerepelt volna is, a várat csak személyzete árulása esetén lehetett volna bevenni.⁶⁰ Draskovich annak a személyzetnek az árulására számított, melynek tagjait – végrendelete szerint – Báthory igen gondosan választhatta meg. A testamentum megemlékezik az Ecseden szolgáló udvarbíróról, kántoros drabantokról, hópénzes gyalogosokról, lovasokról, porkolábokról, hadnagyokról és tisztartókról is. Ezek közül csak néhányat ismerünk név szerint, azonban már a hozzájuk kapcsolódó adatok is sokat elmondanak Ecsed katonai szervitori rétegéről.

A porkolábok közül – akik a XVII. századtól már nem csak a várbeli börtön őreként, de a várbeli tárházak és várkapu kulcsának őrzőjeként is működtek⁶¹ – Korpádi Mátyás és Cseres László nevét említi Báthory István. Korpádi, aki dominusza jóvoltából Encsencs-beli birtokokat bírt, 1590-ben már biztosan ecsedi porkoláb volt,⁶² 1596-ban pedig már várnagyként tűnik fel a vármegyei jegyzőkönyvekben.⁶³ 1603-ban Cseres László volt az egyedüli porkoláb Ecseden, akit Báthory többször is felszólított, hogy holta után is maradjon

⁵⁵ Pálffy 1995 138. p.

⁵⁶ Loeb 28. p.

⁵⁷ Loeb u.o.

⁵⁸ Szamosközy 18. p.

⁵⁹ Borovszky.

⁶⁰ Jedlicska Pál: Adatok erdői báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához. Az Érseki Lyceum Könyvnyomdája, Eger, 1897. 240.p. A továbbiakban: Jedlicska 1897

⁶¹ Varga J. gazd. 471.

⁶² Károlyi 3. kötet 478. p.

⁶³ jegyzőkönyvet

hozzá hűséges, és tartsa magát a testamentum rendelkezéseihez.⁶⁴ Cserest Báthory egyébként már régebről ismerhette, hiszen későbbi porkolábja akkor esett török fogságba, mikor Szatmár vármegye számára teljesített szolgálatot.⁶⁵

1603-ból ismerjük Ecsed gyalog- és lovas hadnagyát is. A lovasok parancsnoka az a Bessenyei Mihály volt, aki már régebb óta állt Báthory szolgálatában, és aki korábban feladta Cserépvárat a törököknek.⁶⁶ Talán épp ezért Báthory többször is megismételte végakaratóban, hogy Bessenyeitől olyan feltétlen hűséget vár el, hogy annak még a haláltól való félelem se szabhasson gátat. Ahogy fogalmazott: „*mutasd meg holtom után is, Mihali uram, igaz zolgam voltal, halalodat se kemelljed, az en töb uitez zolgaym között zazlomat tiztesseggel halalodig visellied, es mynd adig hyuen zolgally, amig kiuantatik (...)*”⁶⁷

Ebben az időben a gyaloghadnagyi pozíciót Csornási Tamás viselte Ecseden. Felelőssége talán még Bessenyeiét is meghaladta, hiszen a vár körül ólálkodó kamarai emberek jelenlétében igen meg kellett fontolnia, hogy kiket enged be a sorompós kapun keresztül.⁶⁸ Csornási még egy 1612 februárjában kelt, az ecsedi lovas és gyalogosok által bizonyos Bogdány János és fia, Ferenc ügyében írt levelében is mint gyaloghadnagy szerepelt, így tehát Báthory Gábor is igényt tartott szolgálataira.⁶⁹

Báthory életének utolsó éveiben Dúló Gergely volt Ecsed hadnagya. Minthogy a végrendelet Dúlót csak Báthory István egy másik szervitorának, Béli Pálnak özvegyével kötött házasságáról, és az ezáltal elnyert lugasi jószág kapcsán jegyzi,⁷⁰ úgy tűnik, Dúló csak 1603 után lépett Báthory szolgálatába. Ugyanakkor nagyjából csak 1604-ig maradhatott az országbíró mellett, mert – Bocskai parancsából – 1605-ben már 3000 hajdú kapitányaként Sziléziába vezetett portyát.⁷¹

⁶⁴ Vadász 2002 87. p.

⁶⁵ Vármegyei jegy fol. 7.

⁶⁶ Mizser Cserépvár 527. p.

⁶⁷ Vadász 2002 86. p.

⁶⁸ Vadász 2002. 87. p.

⁶⁹ Károlyi 4857

⁷⁰ Vadász 64- 65. pp.

⁷¹ Nyakas 2005 és Nagy 1969 16. p.

Közigazgatás, gazdaság

Ecsedi Báthory István földesúri familiáját vizsgálva elkülöníthető egy, a személyi állományában a katonai rétegnél sokkal jobban „dokumentált” csoport: az igazgatási vagy közigazgatási és gazdasági szerepeket ellátó szervitoroké. Ennél a rétegnél a gazdasági feladatok – csakúgy, mint a katonai szervitorok esetében – gyakran nem különültek el élesen, sokkal inkább az igazgatási feladatokhoz kapcsolódtak, egyfajta járulékos szerepkörként. Így az ehhez a csoporthoz tartozó szervitorok feladatkörüket, kötelezettségeiket tekintve nem egyszer az udvart irányító személyzethez is kötődtek, sőt, annak tagjai voltak, úgy mint a porkolábok, komornyikok, titkárok, vagy tisztartók. Az ecsedi udvartartás halványan körvonalozódó jellemzői ellenére, az udvari rendtartások és instrukciók hiányában – melyekről Báthory István végrendeletében ugyan említést tesz, azonban mindmáig egy ilyen dokumentum sem került elő⁷² – az igazgatási réteg egy szélesebb spektrumát vizsgálom, ahol nagyobb számban a Báthory által viselt főispáni és országbírói „hivatalok” emberei kerülnek elő. Ezen csoport tanulmányozását különösen indokoltá teszi, hogy általuk képet nyerhetünk az országbíró tágabb környezetéről is, és ezáltal kontextusba helyezhetjük a hozzá szorosabban kötődő szervitorok körét. Még ennél is fontosabb indok azonban az a tendencia, mely elsősorban Dominkovits Péter munkái nyomán⁷³ táruel élénk, hogy a főispáni tisztséget is viselő dominuszok szervitorai a vármegyei közigazgatásban is fontos szerepet vállaltak. Ez a jelenség elsősorban a vármegye tényleges irányítóit, az alispánokat érintette, de a tekintélyesebb főurak befolyása gyakran a szolgabírói szintig érzékeltette hatását.⁷⁴ A vármegyei tisztviselők és a feudális urak intézményesült kapcsolatáról nem maradt fenn familiárisi szerződés,⁷⁵ azonban a nagyszámú dunántúli példa azt mutatja, hogy érdemes megvizsgálni az ecsedi Báthory István által irányított vármegyék vezetőrétegét is.

Habár mindezek alapján világosan kirajzolódik Báthory István szervitori körének összetettsége, illetve a különböző rétegek közötti átfedések, ahol egy személy egyszerre elláthat katonai és gazdasági, vagy igazgatási és reprezentációs feladatokat, úgy gondolom, hogy a hivatali- és magán szervitorok szétválasztásával az országbíró familiájának egy átláthatóbb képét kaphatjuk.

⁷² Beírni a végrendeletes idézetet

⁷³ ide beírni a munkáit

⁷⁴ ide is a szolgabírói idézet

⁷⁵ idézet, azt hiszem Libercsey

Hivatali szervitorok

A vármegyei hivatalviselők

Mint ahogy az már említésre került, a kora újkori magyar vármegyékben az alispánok személye nem egyszer a térség legnagyobb hatalmú főurainak óhajától függött. Olyannyira igaz ez, hogy Sopron vármegyében az Esterházyak és Nádasdyak, mint a térség két legmeghatározóbb főúri családjának rivalizálása olykor a szolgabírói szintig is lemenő küzdelmeket hozott.⁷⁶ Az ecsedi Báthory István által irányított vármegyékben ez a helyzet nem állhatott elő, hiszen az országbíró hatalma és tekintélye olyan egyedülálló volt a felső-magyarországi részekben, hogy Szabolcsban és Szatmárban nem is akadt méltó kihívója. Nem csoda hát, hogy kortársai mennyire félték és tisztelték, és hogy magánleveleikben csak „az Úr”-ként emlegették.⁷⁷

Ezen a ponton fontosnak tartom az ecsedi Báthory István által vezetett vármegyék – azaz elsősorban Somogy – helyzetének tisztázását. A somogyi birtokok a Marczaliakkal kötött házasság útján kerültek az ecsedi Báthoryakhoz, még a XIV. század folyamán.⁷⁸ Ettől kezdve a Báthoryak a vármegye meghatározó családjai közé emelkedtek, amit mi sem bizonyít jobban, hogy a XVI. században az 1535-től 1563-ig terjedő időszakot leszámítva, végig ők viselték a főispáni tisztséget.⁷⁹ Ecsedi Báthory István első hivatali szerepe is ide köthető, hiszen már 1573-tól – vagyis tizenhét éves korától – kezdve nagybátyjával, Báthory Miklóssal megosztva volt a vármegye főispánja.⁸⁰ A távol eső birtokokat azonban a Báthoryak nem látogatták, és gyakorlatilag nem is igen folytak bele a vármegye életébe.⁸¹ 1596-tól azonban ezt már elvileg sem igen tehették volna meg, hiszen ekkortól kezdve Zala és Somogy vármegyék működését összevonták.⁸² Habár törvényben rögzítették (1596:XLI tc.), hogy Babócsa urának és Somogy vármegye főispánjának, Báthory Istvánnak a jogai sértetlenek maradnak, az országbíró innentől kezdve már csupán névleg viselte a somogyi főispáni címet.⁸³ Ez a magyarázata annak, hogy jelen dolgozatomban a Somogy vármegyei nemességet és tisztikart nem tárgyalom, hiszen az, a távolság és az oszmán előretörés nyomán nem jutott jelentős szerephez Báthory családjában. A Báthoryak Somogy vármegyei

⁷⁶ Megyetörténet 436. p.

⁷⁷ idézet szakdolgozatból

⁷⁸ szakdolgozatból idézet ismét

⁷⁹ Fallenbüchl, persze kritikával

⁸⁰ Fallenbüchl 95. p.

⁸¹ Borovszky, Somogy

⁸² Pálffy Zala meg 1596-os törvény

⁸³ ráadásul 1600-ban Babócsa is elesett, a katonáknál erre már hivatkoztam

jelenlétének azonban még így is megvoltak a maga lenyomatai. A hódoltsági területekről birtokukat elvesztő, a Magyar Királyságba menekülő nemesek, parasztpolgárok között név szerint is ismerünk olyanokat, akik Báthory István szárnyai alatt leltek menedékre. Ilyen példa a nyírbátori szponzor, Somogyi Péter családja,⁸⁴ de a Vas vármegyei rátóti Gyulaffyak közül is megjelentek személyek ecsedi Báthory István környezetében.⁸⁵ Ezek azonban – egyelőre legalábbis – egyedülálló példák, melyek alapján lehetetlen az ecsedi várúr dunántúli kapcsolatainak megrajzolása.

Báthory István familiárisi köre tehát döntően szatmári és szabolcsi nemesi családok szülőiteiből tevődött össze. Éppen ezért, Báthory szervitorairól beszélve nem lehet megkerülni ezen vármegyék tisztikarának vizsgálatát sem. Kiváltképp, mert a magánföldesúri familiárisi kör illetve a vármegyei nemesség kapcsolatáról több meghatározó tanulmány is rendelkezésünkre áll.⁸⁶ A sokáig e két csoport szembenállását vizsgáló, ellentéteiket hangsúlyozó szemlélet mellett él egy olyan irány is, mely a főúri szervitorok és vármegyei nemesség között lévő bonyolult kölcsönhatásokat, személyi átfedéseket illetve egyéb kapcsolódási pontokat vizsgálja.⁸⁷ Ecsedi Báthory István esetében mindenképpen ez az utóbbi megközelítés célravezetőbb, hiszen az eddig megismert források alapján nem észlelhető ellentét a vagyonos földbirtokos szervitorai és a familiárisi körön kívüli vármegyei nemesség között. Mi több, sokkal inkább a két csoport közötti, több szálon futó kapcsolatrendszer bukkan elő a földesúr illetve a törvényhatóság szolgálatában álló személyek prozopográfiai vizsgálatával.⁸⁸

Hogy letehessem e bonyolult viszonyrendszer vizsgálatának alapjait, feltétlenül szükséges az ecsedi Báthory István alatt működő szabolcsi és szatmári törvényhatóságok személyi állományának minél behatóbb ismerete. Ez annyit jelent, hogy a főispán által jelölt, de a vármegye nemessége által választott⁸⁹ alispánokon (*vicecomes*) túl hasznos lehet összegyűjteni a járások élén álló szolgabírókat (*judex nobilium, judlium*), a szolgabírák munkáját segítő esküdteket (*jurati assessores, jurassores*), a vármegye pénzügyeit kezelő

⁸⁴ Mezőváros és reformáció

⁸⁵ Gyulaffy Lestár testvére, a végrendeletből

⁸⁶ Varga J., Dominkovits, Iványi

⁸⁷ gálosházi Récsey 32.

⁸⁸ Jelen dolgozatnak nem célja e rendkívül összetett kapcsolatrendszernek teljes körű feltárása, hiszen ez nem csupán további kutatásokat, de egy önálló tanulmányt is igényelne. Így sokkal inkább a Szabolcs és Szatmár vármegyei nemesség vezető rétegét vizsgálom, feltételezve, hogy ennek nem csekély része valamilyen módon Báthory familiájához kötődött.

⁸⁹ 1548-as törvénycikk beszúrása

adószedőket (*perceptor*) a hivatali írásbeliség meghatározó személyeit, a jegyzőket (*notarius*), és az országgyűlésre delegált követeket is.⁹⁰

Érdemes figyelembe venni azt a tényt, hogy noha archontológia egyik vármegye esetében sem készült, Szatmárról, elsősorban a vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből készült regesztáknak köszönhetően⁹¹ sokkal átfogóbb kép festhető, mint Szabolcsról.⁹² Így az 1593 és 1605 közötti időszak jóformán összes szatmári alispánját, szolgabíráját, esküdtjét, országgyűlési követét, de még jegyzőjét is ismerjük, mely korszakot tovább bővíthetnek a Szirmay Antal és Nagy Iván által közreadott adatok.⁹³ Szabolcs vármegyében ezzel szemben az eligazodást csupán a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, illetve Nagy Iván és Borovszky Samu adatai segítik.⁹⁴ Ami már ennyi alapján is szembetűnő, az az, hogy a szabolcsi tisztikarban kis számmal képviseltették magukat a vármegye leggazdagabb birtokosai.⁹⁵ Így az 50 háznál többel rendelkező földesurak közül csupán kettő, Kállay Lőrinc és Szokoly Miklós viseltek alispáni tisztséget, ez utóbbi azonban, mint alországbíró és Szatmár vármegyei országgyűlési követ, nem maradt meg Szabolcs határain belül, és nem csupán itt kereste, illetve találta meg a boldogulás útját.⁹⁶ A többi alispán tekintetében elmondható, hogy négyüknek családja bírt 20-50 házat a megyében (Apagyi, Kemecsey, Ramocsaházy, Vay), a többi alispán ennél szerényebb vagyonnal rendelkezett, olyannyira, hogy sok szatmári alispán és országgyűlési követ jelentősebb birtoktest ura volt Szabolcsban, mint maguk a szabolcsi tisztviselők. A szabolcsi alispánok sorában ráadásul csak egy olyan van – éppen Szokoly Miklós – akit bizonyítottan szorosabb kapcsolat fűzött ecsedi Báthory Istvánhoz.

A jelenleg elérhető adatok alapján úgy tűnik, hogy a Szatmár vármegyei tisztikarból többen tudtak Báthory közegébe csatlakozni, vagy épp fordítva, Báthory köréből több szervitor kapott törvényhatósági hivatalt Szatmárban. Ennek fényében egyáltalán nem meglepő, hogy a szatmári hivatalviselők közül hárman is megjelennek az országbíró végrendeletében. Ezek a személyek név szerint: bacskai Anarcsy Péter, Csomaközy Péter és mezőtermi Vetéssy László. A régi, Szatmár és Zemplén vármegyékben birtokos Anarcsy család⁹⁷ Péter nevű sarja fia kapcsán került be a testamentumba, akire Báthory az

⁹⁰ Dominkovits Megyetörténet 425. és Vármegyei tisztikar és Pálffy HBS 312-313.

⁹¹ A korszakról Balogh István, majd azt követően Henzsel Ágota és Künstlerné

⁹² A két vármegye tiszti karának archontológiájára lásd: melléklet

⁹³ Szirmay Antal: Szatmár vármegye esmérete. Nagy Iván: Nagy Ivánt persze fenntartással kell kezelni, de

⁹⁴ Jegyzőkönyvek meg Nagy Iván meg Borovszky hivatkozásai.

⁹⁵ 1598-as Borovszky-féle összeírás alapján

⁹⁶ Két Szokoly van, ezt figyelembe kell venni.

⁹⁷ Nagy Iván

Ábrahámfalva-beli birtokot hagyományozta.⁹⁸ A hasonlóan ősi, eredetét a Kaplyon nemzetségből levezető⁹⁹ Csomaközy család, mint Báthory radványi birtokának zálogjogosultja szerepelt a végrendeletben, de később, az országbíró halála után jelentős birtokokba iktatták be.¹⁰⁰ A három személy közül vitathatatlanul Vetéssy Lászlóval volt a legszorosabb Báthory kapcsolata, olyannyira, hogy az országbíró végrendeletének egy pontján legjámborabb szolgálói között említi: „Zolgaymat jozagokbann meg ne haborichak atjamfyay, de igi, hogy ök is az en testamentumosom mellett igazan uegig zolgallianak hiuenn, feiek fenn allataig, ugian ne banthassak az en iamborol zolgalo zolgaimat, se azoknak maradokit, főkeppenn Machkassi Mihalt, Petö Estuant, Besenjei Mihalt, Tatai Imrehet, Uetessi Lazlot, Zegi Benedeket.”¹⁰¹ Vetéssyvel kapcsolatban értékes adatokat nyújt 1610-ben kelt, a Károlyi család levéltárában fennmaradt végrendelete.¹⁰² Ez alapján értesülhetünk arról, hogy második felesége Csomaközy Anna volt, így a két ősi családot rokoni szálak fűzték egymáshoz, illetve, hogy odaadó szolgálataért még Báthory Gábortól is nyert birtokokat. Ecsedhez köti az alispánt a Czeglédi János református lelkésszel ápolt barátsága is, melynek nyomán Vetéssy fiai sorsát az ecsedi prédikátor gondjaira bízta.¹⁰³

A Vetéssy és Csomaközy család között kötött házasság egyáltalán nem mondható példanélkülinek a Szatmár vármegyei tisztségviselők között. Így, a teljesség igénye nélkül, rokoni szálak fűzték egymáshoz a Csomaközyeket a Károlyiakkal és a Bagossyakkal is, a Vetéssyket az Anarcsyakkal vagy a Rozsályi Kunokat a Bácsmegyiekkal, és még sorolhatnám. Ugyanaz a jelenség észlelhető tehát itt is, mint pár évtizeddel később a Batthyány-familiárisok esetén, akik házasságkötéseik révén kerültek rokoni kapcsolatba és monopolizálták a főúri udvar irányítását.¹⁰⁴

Az országbírói „hivatal” emberei

A Báthory mellett szolgáló hivatali tisztviselők egy igen fontos csoportját alkották az országbírói „hivatal” emberei. Minthogy az országbírói méltóság kora újkori történetének

⁹⁸ végrendelet 85

⁹⁹ borovszky

¹⁰⁰ végrendelet 64

¹⁰¹ Vadász 2002 58. p.

¹⁰² Károlyi 67-70. pp.

¹⁰³ Károlyi 69. p.

¹⁰⁴ varga j. gazd könyv. 473. p.

feldolgozásával még adós a magyar kormányzat- illetve jogtörténet,¹⁰⁵ nehéz átfogó képet alkotni ezen tisztség jelentőségéről,¹⁰⁶ illetve a korszak országbíróinak tevékenységéről. A kevés támaszpont egyike, az országbírói hivatal személyzetének vizsgálata lehet.

Ecsedi Báthory István országbíróságának idejéből egy alországbíróról és két ítélőmesterről maradtak fenn adatok. Ez előbbi a már említett Szokoly Miklós volt, aki rokonságban is állt Báthoryval, és mint látni fogjuk, egyik főemberének számított. A két ítélőmester nebojszai vagy nabojszai Balogh Gergely és Peregedy Miklós voltak.¹⁰⁷ Nabojszai már Báthory Miklós idején is ezt a hivatalt viselte,¹⁰⁸ így ő nagybátyja apparátusából „öröksége” volt. Peregedy 1579 és 1591 között királyi ügyigazgató volt, majd a XVI/XVII. század fordulóján lett ítélőmester és ecsedi Báthory bizalmas familiárisa.¹⁰⁹ Hogy Báthory mennyire megbízott Peregedyben, azt bizonyítja az is, hogy Baý Mihály mellett őt küldte nyugat-magyarországi vagy akár pozsonyi, prágai követségbe, amiről végrendeletében¹¹⁰ és Pálffy Miklósnak 1600-ban írt, már idézett levelében is említést tett.¹¹¹

Kisvárdai Szokoly Miklós alországbíró Báthory feltétlen bizalmát élvező, és egyben egy igen összetett feladatkört ellátó familiárisa volt. A dominuszi-szervitori kapcsolaton túl a köznemest a főúrral rokoni szálak is összekötötték, amik még szorosabbá váltak, mikor Szokoly a Báthory Istvánhoz igen közel álló Telegdy Pál húgát, Katát vette feleségül.¹¹² A Szokoly, Losonczy, Várday, Telegdy, Dobó családok viszonyrendszere a korszakban rendkívül bonyolulttan rajzolódik ki.¹¹³ Szokoly tekintetében a Telegdy Katával kötött házasságán túl annyit érdemes elmondani, hogy nagybátyja, Miklós Várday Mihály árván maradt unokaöccsének és húgának, Várday Jánosnak és Katának gondviselője volt,¹¹⁴ így az ifjabb Szokoly Miklós is sok időt tölthetett Kisvárdán. A később Pallas ivadékhöz tartozó Szokoly¹¹⁵ páratlan műveltségét a bécsi jezsuita gimnáziumban alapozta meg.¹¹⁶ Mint azt később látni fogjuk tehát, Szokoly az ecsedi udvar értelmiségének egy kiemelkedő

¹⁰⁵ ide beírni, hogy mik jelentek meg erről

¹⁰⁶ azt hangsúlyozzák, hogy a nádor után a második ember, de elég nagy szakadék lehet, lásd a fizetését

¹⁰⁷ gecsenyi meg balassi b. szentszéki pereit meg néhány általuk aláírt dokumentumot beidézni, Fallenbüchl állami, 235 Fallenbüchl Keresztury Andrást is ítélőmesternek mondja 1597 és 1625 között, azonban, benda kálmánnál még 1607-ben is, mint személynöki ítélőmester szerepel

¹⁰⁸ régi magyar nyelvemlékek, 290. p.

¹⁰⁹ Dominkovits szlovák 9. p.

¹¹⁰ Vadász 2002 51. p.

¹¹¹ Slovensky Narodny Archiv

¹¹² Szokoly családfa Nagy Iván 10. 786-787. és Radvánszky Béla Századok 1868 510. p. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a misszilisek tanúsága szerint EBI nem kedvelte különösebben Szokolyékat, Jankovics – Kőszeghy 22. p.

¹¹³ Legfrissebb tisztázás: Jankovics – Kőszeghy 5-7. pp.

¹¹⁴ A gyámságot ecsedi Báthory Istvánra és Dobó Ferencre bízta, lásd Radvánszky Várday Mihály végrendelete

¹¹⁵ Pallas magyar ivadékh 28-29.p.

¹¹⁶ Szelestei 1997

reprezentánsa, ugyanakkor szellemiekben a legkevésbé sem alávetettje Báthory Istvánnak, mi több, kiskvárdai udvara Ecsed mellett egy más típusú szellemi központként működött a térségben.¹¹⁷

Szokoly Miklós Báthory István mellett fontos politikai megbízatásokat nyert. 1593-ban az országgyűlésre meghívott főrendek közt volt jelen, mint a távollévő országbíró követe.¹¹⁸ Szokolyt, mint az 1580-as és 1590-es évek köznemesei ellenzékének vezérét,¹¹⁹ a bécsi udvar igyekezett az országgyűlésektől távol tartani – 1598-ban királyi megintésben is részesült, hogy a törökkel vívott háború idején ne szítson ellentétet a rendek és udvar között¹²⁰ –, ám Báthory befolyásának köszönhetően mégis jelen lehetett a diéta tárgyalásain.¹²¹ 1597-ben aztán Szokoly, Szatmár vármegye országgyűlési követeként újra eljutott a köznemesség politizálásának legfelső helyszínére. A diétákon való részvétel előtt azonban Szokoly ellátott kisebb, regionális feladatokat is, így az 1587-88. évi országgyűlés Rákóczi Zsigmond mellett őt jelölte ki a felső-magyarországi főkapitányság állapotát felmérő bizottság köznemesei tagjául.¹²² Ecsedi Báthory István mellett pedig személyesebb jellegű megbízásokat is kaphatott, hiszen Báthory egy Telegdy Pálhoz címzett levele arról tanúskodik, hogy Szokoly számított rá, hogy az országbíró őt küldi el maga helyett Báthory Zsigmond menyegzőjére.¹²³

Szokoly Miklós hivatalviselésének egyik legizgalmasabb momentuma az lehetett, mikor 1595-ben Náprági Demeter aradi prépost és Kellemesi Mihály sárosi alispán társaságban a magyar segélykérő követség tagjaként a lengyel király, III. Zsigmond színe elé járult.¹²⁴ Szokoly verse, mellyel a lengyel uralkodó előtt tisztelgett, nyomtatásban többször is megjelent.¹²⁵ E segélykérő sorok jól példázzák nem csak Szokoly humanista műveltségét, de a politizáló köznemes kétségbeesését is hazája agóniáját látva:

*„Ezek a mi pannóniai hazánknak, a már-már düledezőnek,
Keserves óhajtsái és könyörgései Tehozzád,
Vészekkel szomszédos király; segíts, mert a tűz közeledik
Sarmatiához; kegyes király, ismerd meg veszedelmeinket!”¹²⁶*

¹¹⁷ Jankovics – Kőszeghy 22. p.

¹¹⁸ Koltais dolgot lásd erről <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/>

¹¹⁹ Debreceni Déri 1978 71. p.

¹²⁰ Jankovics – Kőszeghy 23. p.

¹²¹ Jenei 1967 105. p.

¹²² Herman Ottó Múzeum 344.

¹²³ Két vitéz 168. p.

¹²⁴ Erről lásd: Istvánffy 188. p. Szakirodalom: Jenei 1965. 140. p.

¹²⁵ Jankovics – Kőszeghy 26. p.

¹²⁶ Részlet, Szentmártoni Szabó Géza fordításában lásd a teljeset: Jankovics – Kőszeghy 26. p.

Magánigazgatás emberei

Bár a közigazgatásban Báthory István mellett szolgálatot teljesítő nemesekről sokat tudunk, udvari rendtartások hiányában az ecsedi udvart igazgató, az uradalom gazdaságát irányító szervitorokról áll a legkevesebb adat rendelkezésre. Az egyedüli támpontot tehát Báthory István végrendelete jelenti. Ennek alapján azonosítható a Báthory-központ irányításának néhány képviselője, és általuk illusztrálhatóvá válik az ecsedi udvartartás embereinek helye Báthory családjában.

Ahhoz, hogy egy főúri udvar megfelelően működjön, nem csupán nagyszámú szolgáló személyzetre volt szükség, hanem az őket koordináló familiárisi körből kikerülő tisztviselőkre is.¹²⁷ Ecsedi Báthory István végrendeletében említést tesz ugyan udvarbírájáról, és az udvart irányító egyéb személyekről is, többet mégis csak komornykjáról, titkáraitól és testamentumos urairól tudunk.

Báthory komornykja Bánchy János volt, aki szolgálataiért dominusától Encsencs-beli birtokokat kapott.¹²⁸ A főúri udvarokban a komornokok legfőbb feladata az urak tárházának és pénztárának kezelése, a belső szobák és az ott található iratok felügyelete, továbbá az udvari szervitorok bérének kifizetése, ruháik beszerzése volt.¹²⁹ Báthory pótvégrendeletének tanúsága szerint Bánchy is hasonló feladatokat látott el Ecseden, hiszen az országbíró rábízta a titkára, Tatay István számára készített ruhák megőrzését, illetve vele készítette el Tatay javainak összeírását is,¹³⁰ a végrendeletben pedig mint Báthory tárházának kiváló ismerője tűnik fel.¹³¹

Ecsedi Báthory István kiemelt bizalmát élvező szervitorai a mindenkori titkárai voltak. Ez a hivatal a kora újkori főnemesi udvarokban a rangosabbak közé tartozott, és minthogy előfeltétele volt a magasabb iskolai képzettség, a műveltségre sokat adó ecsedi várúr különösen körültekintően választhatta ki titkárait.

Az 1580-as évek második feléből származó adatok szerint Báthory mellett ekkor az ifjú Rimay János működött secretariusként.¹³² Mivel azonban Rimay Ecseden eltöltött évei alatt sokkal inkább az országbíró körülvevő értelmiségi réteghez kapcsolódott, és mert jelenleg nehéz meghatározni pontos feladatkörét az ecsedi udvar igazgatásában, a

¹²⁷ Magyar udvari rendtartás 27. p.

¹²⁸ Géresi III. 478.

¹²⁹ Magyar udvari rendtartás 28. p.

¹³⁰ Radvánszky 218-219. pp. illetve végrendelet 40.

¹³¹ Vadász 2002 37. p.

¹³² Erről lásd: Jenei 310. p., Ferenczi 10. p., Komlovsky 29.p. továbbá Keserű 46. p.

későhumanista költőt inkább sorolhatjuk a szervitorok azon csoportjába, amelynek „feladata” egy egyedülálló protestáns szellemi központ felvirágoztatása volt.

Ecsedi Báthory István nem csupán hűséges szervitora, de egyben bizalmas jó barátja Tatay István volt. A köztük levő bizalmas kapcsolatot mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Báthory külön pótvégrendelettel igyekezett megvédeni az árván maradt Tatay-fiúk, István, Ferenc és János örökségét, miután testamentumában maga is bőkezűen hozzájárult vagyonuk gyarapításához. Mint az a végrendeletből és kiegészítéséből kiderül, Tatay gyermekeit eredetileg annak a Melith Pálnak a gyámságára bízta, aki Báthory szerint korábban egy bizonyos Kölcsey lány, Melith István lánya és a későbbi Tatayné Ibrányi Kata gondviselőjeként felélte azok vagyonát.¹³³ Ezzel magyarázta az országbíró, hogy szervitora korábbi döntését megbánta, és őt jelölte ki gyermekei főtutorául.¹³⁴ Hogy mennyire közel állhatott az országbíróhoz Tatay István, azt jelzi, hogy Báthory még bátyjáról, Imréről¹³⁵ és annak gyermekeiről is gondoskodott végrendeletében.¹³⁶ Talán ennél is ékeesebb bizonyítéka Báthory ragaszkodásának, hogy Tatay fiai egy sor olyan értéktárgyat és fegyvert örökölhettek, melyeket az országbíró a Báthory család legkiemelkedőbb és általa igen nagyra becsült tagjaitól, István lengyel királytól és András erdélyi fejedelemtől kapott.¹³⁷ Báthory a Tatay-hagyaték gondozását saját testamentumos uraira, Pető Istvánra és Macskássy Mihályra bízta, akik ennek megfelelően

Ecsedi Báthory István nem csupán Tatay gyermekeiről gondoskodott, titkárának már annak életében főpártfogója volt – ahogy Báthory írja: „*Tatai Istuant fiam ganant tartottam, feleséget is leaniom ganant tartottam*”¹³⁸ – , így az jelentős adományokat kapott dominusztól.¹³⁹ Egy Telegdy Pálnak írt levél tanúsága szerint Báthory volt az is, aki 1594-ben kiházasította Tatayt a Szabolcsban és Szatmárban is birtokos Ibrányi családból származó Katával.¹⁴⁰ Tatayék nászajándékként a nagylelkű dominusztól az ecsedi várhoz tartozó baktai birtokokat kapták.¹⁴¹ A fennmaradt források alapján úgy tűnik, hogy Báthory nem kizárólag lelkiismeretes munkája miatt kedvelte meg Tatayt és ezáltal családját, de nagy szerepet játszott ebben a titkár meggyőződéses kálvinizmusa is.¹⁴² Tatay tekintélyét és urához hasonló

¹³³ Pótv. 217. p.

¹³⁴ gyámokról horn ildikó

¹³⁵ van ahol öccsének mondja pótv. 216.

¹³⁶ Végrendelet 41. Pótv.

¹³⁷ Pótv. 225-226. pp.

¹³⁸ Végr. 41. p.

¹³⁹ ide hogy miket

¹⁴⁰ Két vitéz 166. p.

¹⁴¹ Koroknay – Henzsel 67. p.

¹⁴² Kerültek hozzá is a helmeci prédikátor, Gyarmathy Miklós könyveiből pótv. 122. p.

makacs ragaszkodását elveihez mutatják azok a levelek is, melyeket a titkár Telegdy Pálhoz intézett, és melyekben – Báthoryhoz hasonlóan – szinte soha nem mulasztotta el kigúnyolni Telegdyt „pápista” hitét.¹⁴³ Ugyanakkor ez az élcelődés a kettejük közti jó viszony bizonyítéka is, hisz – ahogy Tatay tréfásán biztosította erről a kállói kapitányt – barátságuk élete végéig fog tartani, csak lélekben ne kelljen vele egyesülnie: *„En mindenkor az mig elek az mint meggy mondotam kgd zolgaia vagiok, igazual. Egiebet vram nem talazt benem. (de azert vram ha az igaz hitre nem terz [ne] niluan hiked wram hogi lelekben nem akarok Egiut lenem veled.)”*¹⁴⁴

Tatay tehát klasszikus példája egy olyan szervitornak, aki ura szolgálatába emelkedett fel, és tett szert jelentősebb vagyonra biztosítva ezzel a megélhetést és társadalmi rangot családja következő generációi számára is.

Báthory István Tatayt követő titkára szintén szép karriert futott be az ecsedi udvarban. Petőfalvi Pethő István Báthory szavai nyomán még deákként kezdte pályafutását az országbíró mellett, hogy aztán főtitkárává és testamentumos urává lépjen elő.¹⁴⁵ Pethő, Báthory mellett, vagy annak következtében többször is jelen volt a Szatmár vármegyei tisztújító közgyűléseken is.¹⁴⁶ Növekvő politikai befolyását jelzi, hogy Báthory halálát követően – miután dominusza jóvoltából jelentős birtokokba iktatták be¹⁴⁷ – a vármegye több ízben is megválasztotta országgyűlési követnek.¹⁴⁸

Pethő István páratlan tekintélyét az ecsedi udvarban jelzi, hogy ő volt az egyik olyan szervitor Báthory famíliájában, akihez Bocskai leveleket intézett, mikor megpróbálta meggyőzni az országbíró, hogy álljon át az ő pártjára. Bocskai sorai jól példázzák, hogy szélesebb körben tudvalevő lehetett, hogy Pethő szava sokat számít az országbíró szemében:

*„Azért kegyelmedet mint jóakaró barátunkat szeretettel kérjük, tudván őkegyelménél kegyelmednek is nem kicsin tekintet, az közönséges jóhoz mutassa kegyelmed annyi jóakaróját és szolgálatját, hogy intse őkegyelmét serio ez dologra; ne tartsa immár sokáig rejtekben nemzetéhez és hazájához való jóakaróját, hanem nyilatkoztassa ki, és finaliter resolválja őkegyelme magát ebből.”*¹⁴⁹

¹⁴³ Tatay Telegdyhez intézett leveleire lásd: Két vitéz 172 – 178. pp.

¹⁴⁴ Két vitéz 172 – 173. pp.

¹⁴⁵ pótv 218.

¹⁴⁶ 1597, 1603

¹⁴⁷ idézni amit kell

¹⁴⁸ Benda 1972 283. p.

¹⁴⁹ Bocskai Levelek 116. p.

Báthory István életének egy sarkalatos pontja végrendelete elkészítése, a hatalmas vagyon egyben tartására történő kísérlet volt. Így joggal kijelenthető, hogy az ecsedi udvarban az egyik fő bizalmi pozíció a testamentumos uraké lehetett. A végrendeletet végrehajtókra ugyanis hatalmas felelősség hárult, a temetés megszervezésén és lebonyolításán túl,¹⁵⁰ igen körültekintően, és a végrendelkező minden szavát pontosan betartva kellett eljárniuk ahhoz, hogy a királyi kamarások ne tudják rátenni kezüket a hatalmas vagyonra.¹⁵¹ Báthory ennek megfelelően főtestamentumosának a mellette már régen szolgáló füzéri várnagyot, az ekkor már igen koros¹⁵² Bácsmegyei Gáspárt jelölte ki. Mellé azt a Macskássy Mihály rendelte, akiről csak annyit tudunk, hogy szolgálatával Báthory igen meg lehetett elégedve, hisz azon túl, hogy legjámborabb szolgálói közé sorolta,¹⁵³ 1590-ben Tatay Istvánon keresztül öccsét, Macskássy Gáspárt is beajánlotta Telegdy Pálnak Kisvárdára.¹⁵⁴

Báthory István leveleiben nem egyszer panaszkodott szolgálói váratlan halálára,¹⁵⁵ és még végrendelete lezárása előtt újabb csapás érte, ahogy írta: „*De yay ez ennekem, hogy az en Istenem iambor zolgaymat igy zedegetj ky ez uilagboll, im mikor edig irogattam uolna testamentumosat, (...) tudnyllyk Bachmegey Gaspert, regi es hiu iambor zolgamat, az ur Isten ez uilagbol ki ueue (...).*”¹⁵⁶ Báthory Bácsmegyei halálával főtestamentumossá Macskássy Mihályt léptette elő, az ő helyére pedig Pethő István került. Munkájuk segítésére Báthory még Vetéssy László „komáját és jámbor szolgáját” is felkérte, pénzzel honorálva fáradozásait.¹⁵⁷

¹⁵⁰ Szabó P. 13. p. Nem kért pompát, így még nehezebb lehetett, pedig elvileg bocskai is megjelent a temetésen

¹⁵¹ ide beidézni, amit már egyszer megtettem

¹⁵² végrendeletben megkeresni!!

¹⁵³ mint vetéssynél

¹⁵⁴ Két vitéz 175. p.

¹⁵⁵ pattantyús, meg amikor tatay házassítja

¹⁵⁶ Vadász 2002 88. p.

¹⁵⁷ Vadász 2002 89. p.

Értelmiségi réteg

Udvari papok ecsedi Báthory István szolgálatában

Az udvartörténet-kutatásnak Magyarországon egy kevésbé feltárt vonala a protestáns udvari papságé. A főúri udvarokban szolgálatot teljesítő papok származásának, munkásságának, kapcsolatrendszerének és karrierlehetőségeinek vizsgálata azonban – főképpen a vallásukat mélyen megélő és egyházuk iránt elkötelezett földesurak famíliáinak esetében – korántsem elhanyagolható jelentőségű feladat. Különösen igaz ez Báthory Istvánra, akinek református udvari lelkészei nem csupán az ecsedi központ fényét emelték, de nagy szerepet játszottak a reformáció térségbeli előretörésében is. A vonatkozó források – elsősorban az országbíró végrendelete és levelei – valamint a szakirodalom alapján egyértelműen beazonosítható az ecsedi udvar minden első papja az 1594 és 1607 közötti időszakban.

Czeplédi Ferenc 1594 és 1597 között szolgált Báthory István udvarában, ismeretségük azonban régebbre datálható, hiszen Czeplédi Varannón volt lelkész Báthory ifjúkorában, mikor az a Varannó melletti Csicsva várában nevelkedett.¹⁵⁸ Az 1603-ban kelt testamentum szerint Czeplédi halála után jelentős könyvtár maradt az ecsedi egyházban, amelyet Báthory István is igyekezett gazdagítani később, így ide kerültek saját kézíratos munkái is.¹⁵⁹ Czeplédi kapcsolatait a térség vezető református lelkészeivel jól mutatja, hogy apósa az a Kopácsi István volt, aki részt vett az ecsedi Báthory István édesanyja, somlyói Báthory Anna védnöksége alatt megtartott 1545-ös erdődi zsinaton, majd a zempléni egyházmegye esperesi hivatalát is viselte.¹⁶⁰ Czeplédi maga is működött zempléni esperesként valamint olaszliszkai és sárospataki lelkészként, később a sárospataki iskola rektoraként dolgozott.¹⁶¹ Így, mikor ecsedi Báthory István őt nevezte ki ecsedi prédikátornak Fegyverneki Izsák nem győzte magasztalni a nagyságos úr választását, hogy egy olyan „*jeles képzettségű, feddhetetlen életű, érett ítéletű, nagy bölcsességű és több más kiválósággal ellátott teológust*”, mint Czeplédi bízott meg a feladat ellátásával.¹⁶²

Czeplédi Ferencet követően a wittenbergi tanulmányaiból hazatérő¹⁶³ Szegedi Király János lett az udvari prédikátor Ecseden. Működését hozzávetőlegesen 1597 és 1599 közé tehetjük.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Zoványi Századok 214. p.

¹⁵⁹ RMKT 578. p.

¹⁶⁰ ZovLex 336. p.

¹⁶¹ Zoványi Prot 1565-től 167. és 365. p.

¹⁶² Fegyverneki szavait idézi: Zoványi Századok 214., azért vannak itt kétségek

¹⁶³ A Wittenbergben folytatott tanulmányokra lásd: Szabó Géza 110.p.

¹⁶⁴ Szabó 1990 258. p.

Szegedi Király Jánost Monai János követte az udvari papok sorában, ő 1599 szeptembere és 1603 márciusa között viselte ezt a tisztséget. Elődeihez hasonlóan kortársai művelt lelkészként ismerték, és csakúgy, mint Szegedi Király János, ő is a wittenbergi egyetem diákja volt.¹⁶⁵ Vállalt lelkésziséget Tasnádon,¹⁶⁶ pályafutásának csúcsa azonban kétségkívül az volt, mikor Érdengelengen 1603 februárjában a közzsínat megválasztotta a tiszántúli református egyházkerület püspökének. Működésével kapcsolatban nagyok voltak az elvárások, amiknek azonban nem tudott megfelelni, hiszen kinevezése után alig egy hónappal elhunyt.¹⁶⁷ Ecsedi Báthory István katolikusokkal szemben érzett ellenszenvéhez adalékokat szolgáltat Monai 1599 őszén kelt az országbírónak címzett levele.¹⁶⁸ Ebben a misszilisében a Tasnádon tartózkodó prédikátor az országbíró „pápista módon való temetkezéséről” korábban már feltett kérdéseire válaszolt – e sorok tehát újabb bizonyítékai annak, hogy Báthory mennyire ragaszkodott vallása dogmáihoz. Arról, hogy Monaival értekezhetett a hit és a Biblia elméletibb kérdéseiről is, a Münster-féle Bibliába Báthory által beleírt marginális szövegrészlet tanúskodik:¹⁶⁹

„Az idő pedig mellyben uralkodék Dávid Izraelben, negyven esztendő tészen. Hebronban uralkodék hét esztendeig, Jeruzsálemben pedig uralkodék harminchárom esztendeig. 80 esztendő uolt Dáuid hog meg holt noha az zegeni Monai Ianos uram echedi prédikátorom 75 esztendőnek mongia uala Dáuidott C. S. B. manu propria”¹⁷⁰

Monai Jánost szolgálati ideje alatt Óvári Sidó Mihály¹⁷¹ segítette másodpapként.¹⁷² A korszakban szinte már magától értetődővé vált, hogy Ecseden csak külföldi egyetemet megjárta lelkész viselhet bármilyen hivatal, így Óvári is – 1596-tól kezdődően – Wittenbergben folytatatta tanulmányait.¹⁷³

Báthory udvari papjai közül a legnagyobb karriert kétségtelenül Hodászi Pap Lukács futotta be.¹⁷⁴ Hodászi tanulmányait Nagyváradon kezdte meg, hogy aztán külföldön, előbb

¹⁶⁵ Szabó G. 66. p.

¹⁶⁶ magyarországi protestáns egyháztörténeti adattár 1927 155. p.

¹⁶⁷ tiszántúli ref. egyház. története 25. p.

¹⁶⁸ Mol P Zichy 509. raktári szám, Nro. 194 Közzéteszi: Szabó

¹⁶⁹ Mi az a Münster-féle Biblia

¹⁷⁰ Ant. 1253. Vadász Verocs közli

¹⁷¹ Óváriról ezen kívül igen kevés adat áll rendelkezésre. 1615-ben Nyírcsászáriban tűnik fel (Zsinka 1929), majd 1627-ben Örsön, prédikátorként (Bodnár Tamás 613.p)

¹⁷² Szabó 1990 257. p.

¹⁷³ Szabó G. Coetus 144. p.

¹⁷⁴ Életről bővebben lásd: Zoványi Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.

Wittenbergben, majd pedig Heidelbergben folytassa azokat.¹⁷⁵ Külföldi tartózkodása után hazatérve 1585-től 1595-ig először káplánként szolgált Ecseden. Ezt követően, 1595-től 1603-ig debreceni lelkészként működött, így jóformán pályafutása egésze egy kisebb térséghez kötődött, ahogy a korszakban ez igen jellemzővé vált a lelkészek körében.¹⁷⁶ 1603-ban aztán visszatért Ecsedre, hogy egészen 1607-ig már első papként lehessen jelen Báthory István udvarában. A mindenkori ecsedi udvari papok, de különösen Hodászi tekintélyét jelzi, hogy az országbíró környezetéből Pethő István titkár mellett ő volt az, akihez Bocskai azzal a kéréssel fordult, hogy győzze meg urát a felkelés támogatásáról.¹⁷⁷ Ez annyit jelent, hogy maga Bocskai is úgy vélte, hogy legnagyobb hatással a mélyen vallásos főúrra egy egyházi személy lehet.¹⁷⁸ A Bocskai-Hodászi levelezésnek három tétele ismert, melyeknek mindegyike azt sugallja, hogy Bocskai mindent megtett azért, hogy meggyőzze Báthoryt, illetve, hogy az ecsedi várúr prédikátora, sok más szervitorához hasonlóan hajlott az árpártolásra.

Hodászit 1604-ben a csengeri zsinaton, talán épp ecsedi Báthory István befolyásának köszönhetően, megválasztották a tiszántúli református egyházkerület püspökének.¹⁷⁹ 1609-ben pedig II. Mátyás nemesi címet adományozott neki, nejének, Fabó Margitnak, illetve András és Mihály nevű fiaiknak is.¹⁸⁰ Ecsedi Báthory István temetésén mondott gyászbeszéde különleges értékkel bír.¹⁸¹

Hodászi mellett az a Czeglédi János volt Ecsed káplánja, akit Báthory István unokaöccse és gyámfia, Báthory Gábor nevelőjévé is megtett. Czeglédi János Hodászi távozta után 1607-től első pap, majd pedig rövidesen esperes is lett. Czeglédi Báthory udvartartásának egyik legműveltebb képviselőjének számított, jogi, teológiai, bölcséleti és orvosi tudományokban is jártas volt, a wittenbergi és heidelbergi egyetemek mellett még Padovában is folytatott tanulmányokat.¹⁸² Ecsedi Báthory István révén Czeglédi az északkelet-magyarországi főurak igen kedvelt orvosa lett, erről tanúskodik az a négy fennmaradt levele is, melyben orvosi tanácsokkal látja el Nyáry Pálné Várday Katát.¹⁸³ Czeglédi életének egyik legkülönlegesebb fejezete a Bocskai seregében való prédikátori szolgálat lehetett. Bornemisza Váczi Menyhárt erre így emlékezett vissza:

¹⁷⁵ Zovlex 258. p.

¹⁷⁶ Péter 1995 224. p.

¹⁷⁷ Bocskai Lev. 116-118. pp. Vadas Lukács szerepel a címzésben

¹⁷⁸ Vadász préd 158. p.

¹⁷⁹ Zov tiszántúli ref. 25. p.

¹⁸⁰ Zoványi 1977 258. p. illetve Szinnyei <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

¹⁸¹ részletét közli rmkt

¹⁸² Adattár a heidelbergi 268. p.

¹⁸³ Közzéteszi: Kulcsár – Kovács 1967

*„Ket predjatora nekie vála,
Alj vincj Peter es Cegledj János vala,
Kiküel az vr Jstent dicirik vala,
Kicin es nagj Istent szolgállak vala”¹⁸⁴*

Ugyanakkor Czeglédi János volt az az ember is, akinek későbbi működése kapcsán talán a leginkább látható az ecsedi familiárisi kör továbbélése Báthory István halála után. Hiszen Czeglédi azon túl, hogy a bizalmas szervitor, Vetéssy László végrendeletében is megjelent, az általa nevelt Báthory Gábor udvartartásának is tagja lett, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy a korábbi ecsedi káplán 1608. szeptember 18-án és 1609. április 27-én is – az akkor már erdélyi fejedelem – Báthory Gábor kíséretének tagja volt Kolozsváron.¹⁸⁵

Ecsedi Báthory István egyre növekvő egyházi súlyát a Tiszántúlon jól mutatja, hogy első papjai – de még káplánjai is – kiemelkedően művelt, nyugat-európai egyetemeket megjárta lelkészek voltak. Ennél is árulkodóbb azonban, hogy 1603-ban, majd 1604-ben is az ő udvartartásának papjait választották meg superintendensnek. Az országbíró életének utolsó éveiben pedig Ecsed lett a református püspök székhelye is, ezzel pedig végképp bizonyosságot nyert Báthory István megkérdőjelezhetetlen szerepe a református egyházban.

Báthory Istvánról, a humanista főúrról lehetetlen úgy beszélni, hogy ne említsük meg mecénási szerepét is. Báthorynak ez a tevékenysége familiárisi körét vizsgálva sem elhanyagolható szempont, hiszen – amint azt láthattuk a Tatay-árvák esetében is – az ecsedi udvar biztos háttérrel jelentett a tanulni kívánó, protestáns ifjak számára. Így, ha a Báthory által pártolt diákok nem is éltek az országbíró közvetlen környezetében, mégis szellemi teljesítményükkel és kálvinista meggyőződésükkel a tágabban értelmezett Báthory-família fontos tagjaivá válhattak.

Bőkezű támogatója volt a debreceni és sárospataki református kollégiumoknak, illetve több ifjú külföldi tanulmányaihoz is hozzájárult anyagilag.¹⁸⁶ Ebből is kitűnik, hogy mecénási tevékenysége nem választható el egyházszerzői munkásságától. Ezt támasztják alá Hodászi Lukács Báthory temetésén mondott gyászbeszédének következő sorai is:

¹⁸⁴ Kulcsár – Kovács 237. p.

¹⁸⁵ Jeney-Tóth Udvari papok és lelkészek

¹⁸⁶ RMKT 578. p.

„Igaz hűtű keresztyén úr vala, az hitnek ágai és czikkei felől, az szent írás szerint, igaz értelme és vallása vala. (...) Az Isten tisztességének is valóban szeretője vala, melyet megbiztosított ezekkel, mert minden esztendőben tanuló ifjakat nagy költséggel bocsátott Németországba: mindenütt jóságában keresztyén prédikátorokat tartott.”¹⁸⁷

Kiemelendő a Báthory István által Szepsiben alapított iskola is, melynek diákjai közül sokan németalföldi egyetemeken folytatták tanulmányaikat. Többek neve fennmaradt az utókor számára, hisz írók, lelkészek, vagy történetírók lettek, úgy mint, Szepsi Korocz György (később Bocskai írnoka), Szepsi Macer János, Szepsi Lányi Mihály, Szepsi Laczkó Máté, vagy Szepsi Csombor Márton.¹⁸⁸ E névsort áttekintve fontos kiemelni, hogy a Szepsi mezővárosából induló, később több külföldi egyetemen peregrináló diákok nevükben mindvégig megőrizték a Báthory által alapított schola emlékezetét. A patrónus iránt érzett háláról tanúskodnak Szepsi Laczkó Máté Báthory István halálakor írt szavai is: *„Ez Báthory Istvánt az Isten sokféle ajándékival látogatta volt. Az igaz reliogionak articulust fundamendum szerint jól tudta, bibliothecában igen gyönyörködött, költségével esztendőnként a religio propagálására és oltalmazására sokakat promoteált.”¹⁸⁹*

Rimay János és ecsedi Báthory István

Báthory István ecsedi várában egy, a háborús viszontagságoktól és gondterhes időktől elzárt, virágzó humanista központot alakított ki. Művelt udvari papjai mellett, akiknek köszönhetően a főúr a keresztyén hit mély megélésén túl annak vallási dogmáiról is magas szinten értekezhetett, a kor nagy tudású humanistái voltak azok, akik tovább emelték az ecsedi udvar fényét. Az országbíró művészetekhez és legfőképpen az irodalomhoz fűződő viszonya azért is kiemelkedő jelentőségű, mert tovább árnyalja a nem egyszer rideg, kevély emberként ábrázolt Báthory személyiségét.¹⁹⁰

Az Ecseden megfordult humanisták közül – a kutatás jelenlegi fázisában – csak egyről állíthatjuk biztosan, hogy Báthory szolgálatában állt, az ő jelenléte azonban a főúr familiájában jelzi, hogy a XVI. század végén az ecsedi udvar valóban bekapcsolódott a késő reneszánsz udvari kultúra vérkeringésébe. A szóban forgó személy nem más, mint Rimay János, a korszak egyik legmeghatározóbb jelentőségű íróegyénisége.

¹⁸⁷ Hodászi gyászbeszédének részletét közléteszi: RMKT 576. p.

¹⁸⁸ Szabadi 2008 101.p.

¹⁸⁹ Szepsi 64. p.

¹⁹⁰ Jenei 1967 104.p.

Rimay korai évei, de még születésének időpontja is több kérdést vetnek fel.¹⁹¹ A legkorábbi adat életéről éppen ecsedi Báthory Istvánhoz köthető. E szerint Rimay 1587-ben az országbíró udvarában teljesített szolgálatot.¹⁹² Hogy miképpen került a Nógrád vármegyei Alsósztrégováról éppen Ecsedre az ifjú költőtehetség, már több szerző érdeklődését is felkeltette. Az egyik magyarázat szerint Rimay számára Balassi Bálinton keresztül vezetett az út ecsedi Báthory Istvánig. A Rimayaknak ugyanis már az előző nemzedéke is a Balassák családjához tartozott,¹⁹³ szolgálataikért pedig Balassi Bálint János bátyjának, Istvánnak Liptó és Nógrád vármegyei birtokokat adományozott.¹⁹⁴ Minthogy Rimay István feltehetőleg édesanyjával és öccsével együtt élhetett, Balassinak bőven volt rá alkalmja, hogy felfigyeljen az ifjú Jánosra.¹⁹⁵ Magának Rimaynak a visszaemlékezései is azt sugallják, hogy már igen fiatalon kapcsolatban állt a nagy reneszánsz költővel: „*része vagyok anniből ez énekeknek (Balassa énekeinek) én is, hogy tíz-tizenkét esztendő korombeli ítéletemmel is munkálkodott ezeknek némelikebe, én igazgatásomnak bocsátotta meg efféle ép írásit örömet, kikbe semmi igazgatás sem láttatott szükségesnek lenni.*”¹⁹⁶ Jenei Ferenc szerint joggal feltételezhető, hogy Rimay Balassi Dobó Krisztinával kötött házasságakor került a költő környezetébe, mint a fiatalasszony apródja. Minthogy Dobó Krisztina Balassi János megszületése után sokat időzött az ecsedi birtokokhoz közel eső Kisvárdán, valóban kézenfekvőnek tűnik, hogy a házasság megromlása után Balassi beajánlotta Rimayt a vele jó kapcsolatot ápoló Báthory Istvánhoz.¹⁹⁷

Amennyiben ezt a lehetőséget a Rimay Balassi-udvarban tett szolgálatára vonatkozó adatok hiányára hivatkozva elvetjük, Jenei Ferenc tanulmánya nyomán kínálkozik egy másik út is, melyen keresztül Rimay eljuthatott Báthoryhoz. Eszerint Ecsedi Báthory István bizalmas emberének, titkárának és későbbi testamentumosának, Pethő Istvánnak a felesége ugyanis Eödfőffy Rimay Klára volt, aki Jánosnak nővére, unokatestvére, esetleg nagynénje lehetett.¹⁹⁸ Ezt a hipotézist azonban igen meggyőzően cáfolta Benda Kálmán, akinek számításai alapján Pethő István 1586-ban még nem lehetett sokkal több 15 évesnél, és így kizárható az is, hogy

¹⁹¹ Ferenczi 10. p.

¹⁹² Erről lásd: Jenei 310. p., Ferenczi 10. p., Komlószy 29.p. továbbá Keserű 46. p.

¹⁹³ Ferenczi 9. p.

¹⁹⁴ Ferenczi 8. p. és Jenei 310. p.

¹⁹⁵ Jenei 310. p.

¹⁹⁶ Rimay Munkái 252. p. idézi Ferenczi 12. p.

¹⁹⁷ Jenei 310. p.

¹⁹⁸ Jenei 311. p. Eödfőffy vagy Edenfy Klárára, mint Pető István özvegyére többek közt lásd: Henzsel 14., 110., 117., 127, 139. p. Mint Eödfőffy Rimay Klára egy Melith Péternek címzett levél aláírásába szerepel, lásd: Zichy Missiles 3687, közli Jenei 314.p.

házas ember lett volna, felesége, Klára nevében pedig a középső, „Rimay” tag csupán a vinnai (vagy jelen esetben Vinnay) praedicatum téves olvasata.¹⁹⁹

Hogy Rimay pontosan milyen tisztséget viselt Báthory kiterjedt familiájában, az kérdéses, a legvalószínűbbnek az mutatkozik, hogy titkárként működött a nagytekintélyű protestáns főúr mellett.²⁰⁰ Az ecsedi szolgálatról tanúskodik Báthory István két levele is. Az első egy 1587-ben kelt, „*Rimaynak adassék*” címzésű misszilis,²⁰¹ melyben Báthory posztóvásárlással kapcsolatos utasításokat ad szolgálójának, a bensőséges viszonyról sokat azonban a befejezés árul el: „*Isten hozzád fili, prospera ad patrem.*”²⁰² A második ecsedi Báthory István 1593-ban Haroklyany Pálnak, tiszttartójának küldött levele, melyben valószínűleg Rimayról tesz említést: „*János deák írt egy Apológiát, im kegyelmednek küldtem, videndi causa.*”²⁰³ Rimay jelenlétére Báthory közegeben még a tizenöt éves háború korszakából is van adatunk, a költő ugyanis saját bevallása szerint a „*Minden dolgok között láthatsz vizsáltatást*” című művét Fülek, Szécsény és egyéb várak visszafoglalásakor írta, és így valószínűleg a felvidéki hadjáratban vezető szerepet vállaló országbíró mellett tartózkodhatott.²⁰⁴ Rimay szoros viszonyára az országbíró környezetével bizonyítékul szolgál még egy levél, melyet a költő bátyja vidóci birtokáról írt Telegdy Pálnak.²⁰⁵

Ha pontosan nem is határozható meg, hogy milyen intézményi függés kapcsolta össze Rimayt Báthoryval, annyi bizonyos, hogy jelenléte az ecsedi udvarban több szempontból is hatással volt mind az országbíró életére, mind pedig személyes környezetére. Habár feltételezhető, hogy ecsedi Báthory István korábban is kapcsolatban állt Balassi Bálinttal,²⁰⁶ Rimay személye csak tovább mélyíthette ezt a viszonyt. Báthory irodalmi kapcsolatainak tekintetében pedig külön kiemelendő az a tudós nemesi kör, melyben Balassi Bálint élete utolsó éveiben élt és alkotott. Nem más ez, mint a „Pallas ivadékainak” társasága, melynek tagjait Rimay a Balassi-epicédiumnak Darholcz Kristófhhoz intézett latin ajánlásában tételesen fel is sorolt.²⁰⁷ Így ide sorolhatjuk a kor nemesi tudós elitjének olyan képviselőit, mint Istvánffy Miklóst, Forgách Mihályt, Révay Pétert, Káthay Mihályt, vagy épp Szokoly

¹⁹⁹ Benda 620-621.

²⁰⁰ Erre lásd: Keserű 48. p., RMKT 577. p., Komlowszki 30. p.

²⁰¹ Keserű 48. p.

²⁰² Komlowszki 29. p. Érdekes, hogy a levél íróját sokáig nem sikerült azonosítani, és az iratot megtaláló Ipolyi Arnold a C.S.B. mppria aláírást Báthory Zsigmondhoz kötötte, és közös levelezésükben Toldy Ferenc mutatott rá a tévedésre. Erről lásd: Keserű

²⁰³ Keserű 48-49.p. és RMKT 577. p.

²⁰⁴ RMKT 577. p. és Ferenczi 42. p.

²⁰⁵ Jenei 311. p. és Keserű 48. p.

²⁰⁶ EBI-nél volt a füves kertecske, meg kisvárdá és báthory

²⁰⁷ Ó szelence/ Epicédium

Miklóst.²⁰⁸ Rimay ezekhez kapcsolja azt a magasabb műveltséggel rendelkező nemesi réteget, melybe Darholcz mellett beletartozott még ecsedi Báthory István,²⁰⁹ Homonnay Drugeth István és talán Rákóczi Zsigmond is.²¹⁰ Habár nem kizárt, hogy Báthory csak olvasóként volt jelen a „Pallas ivadékaiknak” társaságában,²¹¹ az már a körben tevékenykedők névsora alapján is látható, hogy az irodalom pártoló protestáns főúr családjának tagjai is – itt kiváltképp Szokoly Miklóstra gondolva – összeköttetésben álltak a korszak vezető literátor-politikusaival.

Ecsedi Báthory István Rimayhoz fűződő viszonyát csak akkor érthetjük meg igazán, ha megvizsgáljuk egymás költészetére gyakorolt hatásukat is. A problémakör vizsgálata irodalomtörténeti felkészültséget igényel, de, ahogy az Komlowszky Tibor nyomán egyértelműen megállapítható, a kor általános válságtudatának, a kivételes morális érzéknek, illetve a protestáns büntudat megjelenésének Rimay műveiben oka lehetett a külföldi példa – tudniillik Justus Lipsius – mellett egy sokkal közelebbi minta is, Báthory István személyében.²¹²

Az Ecseden szolgáló ifjú Rimayra azonban nem csupán Báthory István szellemi tevékenységének költői irányzata volt hatással, de az országbíró politikai nézetei és kapcsolatai is. Az évekkel később Bocskai titkáráként működő Rimay ugyanis Báthory mellett megismerhette a Habsburg-politikát kritikus szemmel figyelő befolyásos főurakat és köznemeseket, gondolkodását formálhatta az ecsedi udvar ellenzéki légköre is.²¹³

Források

MOL E 200 Magyar Kamara Archivuma, Acta Diversarum Familiarum (1527-1877)

MOL E 148 Magyar Kamara Archivuma, Neo-regestrata Acta

MOL P 392 Károlyi család levéltára, Ecsedre vonatkozó iratok

MOL P 707 Zichy család Zsélyi Levéltára (1527-1946)

MOL P 1512 Károlyi család levéltára, Vegyes iratok

MOL P 3300 Esterházy család hercegi ágának levéltára

Urbaria et Conscriptiones

Slovensky Narodny Archiv, Archiv rodu Pálffy

²⁰⁸ Ó szelence/ Epicédium illetve Pallas magyar ivadéka 28-29.p.

²⁰⁹ Reneszánsz és barokk 230.p.

²¹⁰ Szabó Epicédium 647. p.

²¹¹ Nemeskürty 209. p.

²¹² Komlowszky 26. p.

²¹³ Jenei 312. p.

Hoffinanz Ungarn

Magyar Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára

V. A. 1. a. Közgylési jegyzőkönyvek, Szabolcs vármegye

IV. A. 501. a. Közgylési jegyzőkönyvek, Szatmár vármegye

Kiadott források

1. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára / a család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor; sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. Budapest, 1882-1897. III-IV.
2. Balázs Mihály: Ecsedi Báthory István levelei Bocskaihoz. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 10-11. Szeged, 1972. 43- 49. pp.
3. Benits Péter, szerk.: Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/3. Balassi Kiadó, Budapest, 2001-2003.
4. Bocskai István: Levelek, szerk.: Benda Kálmán. Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest-Bukarest, 1992.
5. Eckhardt Sándor: Két vitéz nemesúr Telegdy Pál és János levelezése a 16. század végéről. Athenaeum Nyomda, Budapest, 1944.
6. Erdei Klára – Keveházi Katalin: Ecsedi Báthory István meditációi. Adattár 8. MTA, Budapest – Szeged, 1984.
7. Hargittay Emil: Régi Magyar Levelestár (XVI-XVII. század) I. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981.
8. Jedlicska Pál: Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához. Az Érseki Lyceum Könyvnyomdája, Eger, 1897.
9. Kovács Sándor Iván – Kulcsár Péter: Ceglédi S. János receptlevelei a XVII. század elejéről. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica 42 (1967) 236–242. p.
10. Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből. (1566-1623). Sajtó alá rendezte: Jankovics József. Budapest – Szeged, 1981.
11. MOE VII. = Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. Monumenta comitalia regni Hungariae. Szerk.: Fraknói Vilmos. (Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály. Monumenta Hungariae Historica. Cl. III.) VII. kötet: 1582–1587. Budapest, 1882.
12. MOE VIII. = Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. Monumenta comitalia regni Hungariae. Szerk.: Fraknói Vilmos. (Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály. Monumenta Hungariae Historica. Cl. III.) VII. kötet: 1588–1597. Budapest., 1884.
13. Szepsi Laczkó Máté krónikája. In: Mikó Imre: Erdélyi történelmi adatok. III., Kolozsvár, 1858
14. Vadász Veronika: Ecsedi Báthory István végrendelete 1603. Fiatal filológusok füzetek, Korai újkor 1. Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszék, Szeged, 2002.
15. Vadász Veronika: Egy prédikátor levelei Bocskaihoz 1605 tavaszán. Aetas, 2005. 3.sz. 155- 161. pp.

Irodalom

1. A Thököly-felkelés és kora. Szerk.: Benczédi László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
2. Balogh István: Regeszták Szatmár vármegye jegyzőkönyvéből 1593. május 1. - 1616. augusztus 6. Nyíregyháza, 1986.
3. Batthyány II. Ferenc egy összetett feladatkörű familiárisa: mankóbüki Horváth Bálint Sopron vármegyei alispán, körmendi kapitány. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27-29. Körmend – Szombathely, 2006. 115-122.
4. Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Budapest, 1961.

5. Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Gondolat, Budapest, 1985.
6. Csizmadia Andor – Kovács Kálmán: Magyar állam – és jogtörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.
7. Csorba Csaba: A végvári rendszer néhány kérdése Északkelet-Magyarországon. In: Végvárak és régiók a XVI-XVII. században. Szerk.: Petercsák Tivadar – Szabó Jolán. Eger, 1993. 193-210.
8. Dienes Dénes: Az imádkozó nagyságos úr. Ecsedi Báthory Istvánról. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Széphalom, 2005. 15. köt. 187-189. old.
9. Dobszay – Forgó – Ifj. Bertényi Iván: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdektől 1918-ig. Argumentum Kiadó, Budapest, 2013.
10. Dominkovits Péter: Egy 17. századi Vas vármegyei alispán: felsőkáldi Káldy Péter. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György. Szombathely, 2003. 183-206.
11. Dominkovits Péter: Familiárisi szolgálat – vármegyei hivatalviselés. Egy 17. századi Sopron vármegyei alispán, gálósházi Récsey Bálint. Korall 2002/9
12. Dominkovits Péter: Főúri familiárisok. Sopron vármegye alispánjai a 17. században. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16 – 17. században. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 511-529.
13. Dominkovits Péter: Vármegyei vezetők, közigazgatási feladatok a 17. századi Sopron és Vas vármegyék példáján. In: Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a Veszprémi Püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Szerk.: Hermann István - Karlinszky Balázs. Veszprém. 2010. 421-444.
14. Dominkovits: Közigazgatástörténet – családtörténet. Egy 16–18. századi Sopron vármegyei hivatalviselő család, a petőházi Zekék. In: Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből. Szerk.: Horváth József, Győr, 2000. 39-67.
15. Eckhardt Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. A Magyar Szemle Társaság Kiadása, Budapest, 1943.
16. Eckhardt Sándor: Rimay összes művei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.
17. Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Osiris Könyvkiadó. Budapest, 2000.
18. Erdei Klára: Ecsedi Báthory István meditációi és európai hátterük. Irodalomtörténeti Közlemények 1980. 1. sz. 55- 69. pp.
19. Erdei Klára: Modellfejlődés Ecsedi Báthory István prózájában. Irodalomtörténeti Közlemények 1982. 5-6. sz. 620- 626. pp.
20. Fekete Lajos: A vármegyei tisztikar a XVI-XVII. században. Attila Nyomda, Budapest, 1914.
21. Fényes Elek: Magyarország Geographiai Szótára I-II. Pest, 185
22. Ferenczi Zoltán: Rimay János (1573-1631). Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1911.
23. Frankl Vilmos: A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése. Pest, 1863.
24. Horn Ildikó – Kreutzer Andrea – Szabó András Péter: Politika és házasság. Menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből. Budapest, 2005.
25. Iványi Emma: Egy XVII. századi várkapitány (Libercsey Mihály, 1612-1670). In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk.: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 173-187.
26. Jenei Ferenc: Az ecsedi Báthoriakról. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve, 1967. 10. sz. 103- 107. pp.
27. Jenei Ferenc: Vázlat Rimay János ifjú éveiről. Irodalomtörténeti Közlemények 1971. 75. évf. (3.) 310-314.
28. Jeney-Tóth Annamária Szerk.: Papp Klára sorozatszerkesztő: "...Urunk udvarnépe",
29. Jeney-Tóth Annamária: Udvari papok és lelkészek püspökök az erdélyi fejedelmi udvarokban a kolozsvári számadások tükrében (1605-1649), Egyháztörténeti Szemle 9: (IV.) pp. 61-72.
30. Kenyeres István: A várbirtok szerepe a 16. századi magyarországi végvárrendszer ellátásban. Katonai elképzelések az egri és szatmári vár ellátására. In: Végvár és ellátás. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás. Eger, 2001.
31. Keserű Bálint: A magyar protestáns-polgári későhumanizmus néhány problémája. In: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. VI. Szeged, 1966. 3- 21. pp.
32. Keserű Bálint: Adalékok Rimay és a Báthoryak kapcsolatához. Szeged, 1958.
33. Klaniczay Tibor – Stoll Béla: Régi Magyar Költők Tára XVII. század 1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.
34. Klaniczay Tibor: A magyar későreneszánsz problémái (sztoicizmus és manierizmus), In: Uő.: Reneszánsz és barokk: Tanulmányok a régi magyar irodalomról. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 1997., 241- 270. pp.
35. Klaniczay Tibor: Pallas magyar ivadéka. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

36. Koltai András et alii: A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században. Bárói méltóságok (1500–1700). archivum.piar.hu/arisztokrata (2014. április 15.)
37. Koltai András: Batthány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 14.) Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2012.
38. Komáromy András: Báthory István országbíró végrendelete. Századok 1890., 124–141. pp.
39. Komlós Tibor: Rimay költészete és Ecsedi Báthory István. In: Kovács Anna, szerk.: Hagyomány és ismeretközlés. Salgótarján, 1986. 26–35. pp.
40. Lengyel Tünde: Thurzó György nádor biccsei udvara. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16 – 17. században. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 127–143.
41. Loeb, Alfred H.: Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593–1606. I. Vorgeschichte. II. Oesterreichs innere Zustände. Das zweite Kriegsjahr, die Hilfsaktion. Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft VI., X. Prag: Rohlíček und Sievers, 1899–1904.
42. Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708. Sajtó alá rendezte: Koltai András. Budapest, 2001.
43. Magyarország társadalma a török kiűzésének idején. Szerk.: Szvircsek Ferenc. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 1984.
44. Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században. Szerk.: Bodó – Szabó. Dobó István Vármúzeum, Eger, 1983.
45. Nagy Barna: Tervezet Ecsedi Báthory István műveinek kiadására. In: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XII. Szeged, 1972. 109–119. pp.
46. Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal, I–XII. Beimel és Kozma-Ráth, Pest, 1857–1868.
47. Nagy László: Hajdúvitézek. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1983.
48. Nemeskürty István: Balassi Bálint. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 2004.
49. Norbert Elias: A civilizáció folyamata. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.
50. Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán. A kisvárdai Vármúzeum kiadványai, Kisvárd, 1975.
51. ŐZE Sándor: *500 magyar levél a XVI. századból: Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz, 1549–1562.* Budapest, 1996.
52. Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010.
53. Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. Hadtörténelmi Közlemények, 108. (1995) 1. 114–185.
54. Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”.) Történelmi Szemle, 39. (1997) 2. 257–288.
55. Pálffy Géza: Védelmi övezetek a Tiszától keletre a 16. században. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. JPTE Továbbképző Központ Kiadói Irodája. Pécs, 1996. 209–228.
56. Pálffy Géza: Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerkesztő: Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 50.) Levéltári Szemle, 51. (2001) 3. 81–85.; vö. még a kötet bemutatója a Magyar Országos Levéltárban (2001. január 22. 1530) [Recenzió, társszerző: Soós László.]
57. Péter Katalin: A reformáció: kényszer vagy választás? Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.
58. Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1995.
59. R. Várkonyi Ágnes: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.
60. R. Várkonyi Ágnes: Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16 – 17. században. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 60–116.
61. Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században I–III, Budapest 1879–1880.
62. Szabadi István: Ecsedi Báthory István, a mecénás főúr. In: Dám László: A Báthoriak és Európa. Nyírbátor, 2008. 98–105. pp.
63. Szabó András: Monai János levele Ecsedi Báthory Istvánhoz. In: Collectanea Tiburtiana Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged, 1990.
64. Szabó András: Tévedések és tévutak a Károlyi Gáspárral és a Vizsolyi Bibliával foglalkozó szakirodalomban. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1980. 233–242. pp.
65. Szabó Péter: A végtisztesség. A főúri gyászszertartás mint látvány. Budapest, 1989.
66. Szabó Péter: Jelkép, rítus, udvari kultúra: Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon. Budapest, 2008.

67. Szakály Ferenc: A hódolt megye története. In: Pest megye monográfiája, I/2, szerk. Zsoldos Attila, km. Torma István, Bp., 2001, 329-543.
68. Szakály Ferenc: Egy XVI. századi szponzor gazdasági hátországa. Nyírbátori Somogyi Péter és lakóhelye. In: Uő: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai polgárosodás kérdéséhez. Bp., 1995. (Humanizmus és reformáció 23.) 388-412.
69. Szakály Ferenc: Magyar intézmények a török hódoltságban. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1997.
70. Szirmay Antal: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete. Pest, 1810., I-II.
71. Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. Magyar Ház, Budapest, 2010.
72. Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Belvedere Meridionale, Szeged, 2000.
73. Vadász Veronika: Ecsedi Báthory István bibliájáról. Magyar Könyvszemle, 2003. 211-217. pp.
74. Varga J. János: A familiárisi – servitori intézmény átalakulása a 15-16. században. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. JPTE Továbbképző Központ Kiadói Irodája. Pécs, 1996. 177-182.
75. Varga J. János: Gazdasági és katonai tisztségviselők a 17. századi Batthyány nagybirtokon. In: Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. Szerk.: Búza János. Budapest, 2001.
76. Varga J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp., 1981.
77. Várkonyi Gábor: Arisztokrata társasági élet a kora újkori Magyarországon. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16 – 17. században. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 415-432.
78. Vigh Éva: Az udvari élet művészete Itáliában. Balassi Kiadó, Budapest, 2004.
79. Vigh Éva: Éthos és Kratos között. Udvar és udvari ember a XVI-XVII. századi Itáliában. Osiris, Budapest, 1999.
80. Zemplényi Ferenc: Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom. Universitas Könyvkiadó, 1998.
81. Zimányi Vera: Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17-18. században. Budapest, 1994.
82. Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest, 1977.
83. Zoványi Jenő: Magyarországi superintendentiák a XVI. században. Budapest, 1898.